

**Jo. Henr. Schüttei, Susatensis, medicinae doctoris Oryktographia
Jenensis, sive : fossilium et mineralium in agro Jenensi brevissiam
descriptio: ... Cum figuris rarioribus æneis. / Accedit ad illustrem &
experientissimum Georg. Wolffg. Wedelium de vino Jenensi epistola.**

Contributors

Schütte, Johann Heinrich, 1694-1774.

Publication/Creation

Lipsiæ ; Et Susati : Sumptibus Josephi Wolschendorffii, typis Hermannianis,
1720.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/nsavqydv>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

L. XIII

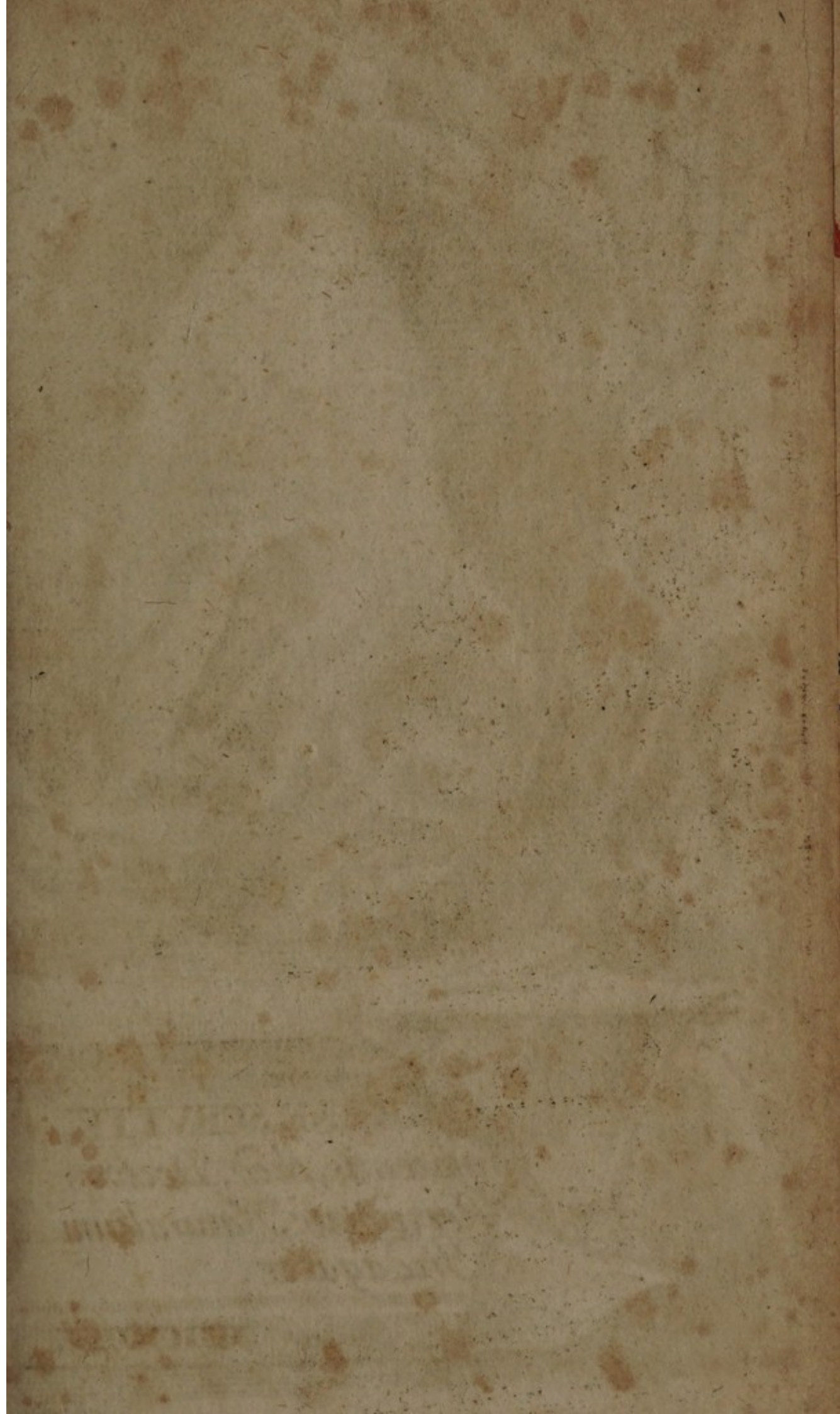
16/e

~~2010~~
A

bound with 608

Ch. Heinicke 1790

HENR. SCHVTE,
usatensis, Med. Doctor,
Rerumque Naturalium
Indagator.

Natus ANNO MDCCIV

M. R...

JO. HENR. SCHÜTTEI,
Susatensis, Medicinæ Doctoris

OPYKTOΓΡΑΦΙΑ
JENENSIS,

Sive

FOSSILIUM ET MINE-
RALIUM

In AGRO JENENSI brevissima Descriptio:

In qua

De Situ & Natura Agri, Aëris salubritate, Aquis
Curiosis & Medicamentosis, Terris Medicis & Me-
chanicis, Lapidibus ἀμορφοῖς & Figuratis, tam ex
Naturæ Lusu, quam Petrificatione, Salibus & Metallis,
brevissime agitur.

Cum Figuris rarioribus æneis.

Accedit

Ad Illustrem & Experientissimum

GEORG. WOLFFG. WEDELIUM

DE

VINO JENENSI

EPISTOLA. $\frac{10}{20}$

LIPSIAE ET SUSATI,

Sumptibus JOSEPHI WOLSCHENDORFII,

Typis HERMANNIANIS. 1720.

TO THE HONORABLE SENATE OF THE MASSACHUSETTS

IN SENATE, FEBRUARY 11, 1853.

REPORT OF THE

COMMISSIONERS OF THE LANDS

AND MINES

GEORGE W. WOODS, VERNON.

NEW YORK.

1853.

PRÆFATIO

AD LECTOREM.

Rerum Naturalium, aut Physicæ notitiam, ad cognoscendum Sapientissimum Universi Conditorem, Deum, & bene degendam vitam humanam, summe necessariam esse, existimo. Quare vulgare illud Philosophantium axioma: Ubi desinit Physicus, ibi incipit Medicus, imperfectum esse puto. Quamvis facilis concedam, quod Physica,
(*) ad

ad Medicinam rite discendam, maxime necessaria sit; negari non poterit, quod Oeconomiae, rite institutæ, firmum fulcrum sit; & ad alias vitæ partes maxime requiratur.

Ponam itaque sequens axioma: Ubi definit Physicus, ibi incipit Christianus, Theologus, Medicus & Oeconomus. Quod autem Naturæ cognitio, Homini Christiano summè necessaria sit, is facile perspiciet, qui causas, cur Deus hominem creaverit? certo judicio ponderabit. Inter quas, illa haud minima est; ut Creatoris omnipotentis & Sapientissimi creaturas inquiret, contempletur, admiretur, eumque diligat et laudet. Quod de ignorata Natura aut Creatura, minime dici poterit.

Hic Dei, in creandis creatisque hominibus, finis, cum à nullo contradictus sit, non video, cur tantopere illæ hypothese nos opponere velimus, quæ in Luna ac
Pla-

Planetis, vastissimis corporibus, homines vivere docet. Cum tamen hæc corpora (1) à nobis longe distent, ita quidem, ut nudis oculis ea contemplari nequeamus: (2) similem terræ nostræ (si per tubos observantur) faciem referant. (3) Si à rationalibus hominibus inania statuuntur, sequeretur, hæc frustra à Deo creata esse, nullumque usum habere (quod tamen nemo credit) quia nemo existeret, qui illa corpora, & in his alia minora, admirari possit. (4) si vero mundos esse statuuntur, Omnipotentissimi Creatoris potentia magis, extollatur. (5) Sacro codici minime repugnet.

Sed objiciet quis: Optimos Physicos, sæpissime Naturalistas aut Atheos evadere. Cui respondeo: Nullum verum Atheum, à condito orbe, adhuc usque tempus (qui non in animo convictus, Deum existere, hæcque omnia creasse) unquam fuisse. Cum tamen Summus Deus, hoc pricipium omnium gentium mentibus indiderit, ne
qui-

quidem barbarorum animis exceptis. Si vero quidam sunt, qui dictis aut scriptis, Deum esse, negent, illos hoc minime credere puto; sed ab illis fieri, ut ingenii & rationis acumen in defendenda inexistencia Dei, ostendant, & paradoxa dixisse videantur; vel Deum misericordem & clementissimum sibi persuadentes, ut majorem seculorum flagitiorumque licentiam sibi tribuant. Si vero præter opinionem veri Athei, Deum haud existere firmissime credentes, dantur, illos ipso diabolo, (qui Deum credit, & contremiscit) peiores esse, pronuncio.

In Theologia Naturalis Historia per quam utilis est: quia similia, Christianorum morti, resurrectioni &c. accomodatissima præbet, v. gr. Flores & aquarum bullæ, hujus vitæ vanitatem, Papilionum mors & suo tempore illorum reviviscencia, corporis nostri, post ultimum mundi diem, resurrectionem, optime adumbrant. Similia, ex Naturali Historia desumpta,
ipsum

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,

DOMINO

JOANNI
ERNESTO,
DUCI SAXONIÆ,

JULIACI, CLIVIÆ AC MON-
TIUM, ANGARIÆ ET GUESTPHA-
LIÆ, LANDGRAVIO THURINGIÆ,
MARCHIONI MISNIÆ, PRINCIPALI
DIGNITATE COMITI HENNEBERGI-
CO, COMITI MARCÆ ET RA-
VENSBERGÆ, DYNASTÆ IN RA-
VENSTEIN, &c. &c.

PRINCIPI AC DOMINO
MEO CLEMENTISSIMO,

SACRUM!

SERENISSIME
PRINCEPS,
DOMINE CLEMENTISSIME!

Um callidi Rerum
Naturalium Æstima-
tores, Historiam Na-
turalem semper magni æstiment,
TIBI, SERENISSIME PRIN-
CEPS, *Optime Rerum Naturalium*
Æsti-

Æstimator, & Indagator felicissi-
me, hanc Jenensem Oryctographi-
am, tanquam Historiæ Metallicæ
Salsfeldensis Prodromum, devotissi-
me offero. TU enim DOMINE
CLEMENTISSIME, Naturalis
Historiæ, imprimis Metallicæ,
maxime gnarus es, *δοκιμαστὴς* opti-
mus, & Chemicus multum per-
spiciens, & quidem talis, ut *Ba-*
silium Valentinum, aliosque obscu-
ros Autores optime intelligas, va-
riæque experimenta quotidie insti-
tutas. Quare, singulari TUA CLE-
MENTIA, qua externos semper
amplexus es, fretus, hunc libel-
lum TIBI consecro, TUAMQUE
TUTELAM submissee expeto, ut
à male feriatis tutus esse possim.
Interim sub TUA tutela, hujus
Pro-

Prodromi Opus elaborabo, ut tan-
dem in publicum prodire possit.
Servet TE Deus incolumem,
PRINCEPS SERENISSIME,
ERNESTI PII *Superstes* GNA-
TE, & SAXONIÆ DUCUM
Venerabilis SENIOR, augeat Fa-
mam, compleat laudes, cumulet
gaudia! quod sincere optat

SERENITATIS TUÆ

devotissimus

JOH. HENR. SCHÜTTEUS.

*ipsum Sanctissimum Numen in Libro Sa-
cro nobis offert. Jes. Cap. I, 3. & variis a-
liis locis : & omnium Servator sæpius.
Omitto usus reliquos Physices in Theologia.*

*Damna vero , ex physices ignorantia
orta , varia sunt : quorum unum saltem
commemorare volo , nempe : Ante aliquot
annos , in certo germaniæ loco (cujus men-
tionem non faciam) maxima annonæ ca-
ritas incolas valde torquebat : eo vero
tempore , cum Sol , ex fossa quadam cre-
tacea , aliquot miliaria ab illo loco distante ,
aquam cum creta in auram traheret , &
suboriens ventus per tot miliaria in hunc
locum forte dejiceret ; statim Clericus (in
physica hospes) Deum singulare quoddam
miraculum & gratiam , in illum locum con-
tulisse , & cum vento farinam , à cœlo de-
lapsam , ad pinsendos panes suppeditasse ,
(quod per corvos Eliæ Fatidico , I Regum.
XVII. fecerat) autumans , omnes convo-
cabat , & , ut panes pinsant , adhortabatur :
cum vero his panibus nemo frui posset ,
veteri*

veteri farinae immisceri iussit. Quibus factum est, ut multi post aliquot horas vitam cum morte commutarent.

*Prætereo innumera & inestimabilia in Medicinam & Res Familiares, vulgo Oeconomiam, redundantia commoda: At quorundam Medicorum superficialem physices tractationem ac notitiam, & in indaganda Natura, inexcusabilem negligentiam, culpo. Cum tamen Medicis optima, Naturam inquirendi, occasio sit, ut operam, studium, diligentiam, ingenium & iudicium in Anatomiam, Botanicam, Chimi-
am, Mineralogiam &c. conferant. Quid enim optabilius, quid præstantius & jucundius, quam Medicorum investigatio Naturæ, observationum collectio, earumque typis expressa communicatio? ex quibus hæc utilitates: (1.) ut rerum varietates enumerentur, mira que Dei sapientia innotescat (2.) Eruditus orbis harum rerum notitiam acquirat, & brevi totius orbis Naturalis Historia colligi possit, (3.) quæ-*

quævis terra atque regio suas naturales divitias noscat, inque usum vocet.

Magnæ enim sunt Naturæ divitiæ, quamvis plurimum adhuc absconditæ, & incolis ignotæ. Talem, divitiarum suarum ignorationem in contrerraneis suis, hâc cum expressione deplorat Encelius: O Patria dilectissima, si tuas divitias nosceres! & idem Autor Lib. III. de Re Metallica, cum Misniæ urbis incolæ, jaspide spadiceo pro filia, ad eliciendum ignem, uterentur, exclamabat: O sancta simplicitas Germanorum. Ex eadem causa, nempe mineralia & fossilia cognoscendi distinguendique inscitia, germanicum illud Metallicorum proverbium ortum est: Man wirfft offte einen Stein nach einer Kuh / da der Stein mehr werth ist / als die Kuh.

Sed quorsum vagor? video enim me præfationis limites transire: quare hic subsisto, ad agrum nostrum me converto, & de libelli hujus ratione quædam TIBI mone-

monebo: (1) me hanc oryctographiam in
curiosorum, imprimis vero jenensium u-
sum, scripsisse. (2) hunc laborem minime
perfectum esse, autumare; quia in tanto
brevis temporis spatio, quo jenæ, ad studia
medica incumbens, commoratus sum, per-
fectum opus colligere non potui; sed me
Rerum Naturalium Inquisitoribus, ad quæ-
renda fossilia, viam saltem monstrare,
quam ipse calcavi. (3) me Excellentissi-
mi D. JAC. BAIERI methodum, quam
in oryctographia sua Norica proposuit,
tanquam naturæ convenientissimam, se-
quutum esse. (4) Me hunc libellum,
tanquam Historiæ Metallicæ Salfeldensis
Prodromum, in lucem edidisse, & curio-
sos, qui forte de hac materia observatio-
nes habent, ut mihi humanissime commu-
nicent, ea, qua par est humanitate atque
observantia, rogare. Interim vale L. B.
& ea, quæ Tibi displicent, solide & ami-
ce, corrige; vale atque fave.

Dabam Sufati in Gueſtphalia,
die 22. Febr. MDCCXX.

ORTOGRAPHIÆ JENENSIS

CAPUT I.

DE
SITU ET NATURA AGRI
JENENSIS.

§. I.

Elebris per Orbem Aca-
demia Jenensis AGER, in
Thuringia situs est: quæ
versus Solem Orientem Mi-
senos: Occidentem vero Car-
tos: ad Meridiem Francos, & Septentrio-
nem Saxones Inferiores, vicinos habet.
Ceterum Jenæ, in medio agri nostri, Po-
li elevatio est LI. grad. & 2. minut.

§. 2. Omitto vocis *Jehna* / Jenæ ori-
ginem & derivationes varias, Urbis Con-
ditores incertos, & Academiae Fundato-
A rem,

rem, Nutritoresque Serenissimos ac Munificentissimos: de quibus, Scientiæ Naturalis Cultor, in hoc libello non agam; sed ad Historicos, Geographos &c. curiosum Lectorem remitto. Tanquam in Compendio autem de his egit *M. Adrian Beiers Geographus Jenensis, Jenæ 1663. in 8tav.* typis expressus: cui etiam adjici potest ejusmodi *Beiers Architectus Jenensis, Jenæ 1681. in 8tav.*

§. 3. SOLUM nostrum, in diversis agri partibus, multum variat, tam fertilitate, quam natura glebæ, quod in variis vicinæ etiam locis observavi. Circa oppida enim Orlamundam & Calam, ager arenosus est: Circum pagos *Mauen & Schöps* pauca lutosa terra mixtus: Jenæ contra, majori luti atque nigrioris terræ copiâ: ad pagum vero *Roetschau* / haud arenosus est: in Vineis autem valde lapidosus, ita quidem, ut plures lapillos, quam glebas cerneret. Præterea hæc soli mira Varietas, in figulorum fodinis animadvertitur: in quibus strata super strata, colore & materiâ inter se diversa, in conspectum veniunt. Hoc solum, quamvis non admodum pingue sit, agricolarum hortulanorum-

rumque culturâ & stercoreatione corrigi-
tur : quidam curiosorum vero hortos
suos, nitro fœcundiores reddunt. Ex qui-
bus facile patet, quod non una eadem-
que fertilitas, in omnibus agri partibus
esse possit.

§. 4. Quemadmodum hic ager fer-
tilitate et natura glebæ variat : ita etiam
montibus præaltis, vallibus profundis, syl-
vis umbrosis, pascuis humidis ac virenti-
bus, agris planis et aliquando declivibus,
vineisque apricis & Solis radiis oppositis,
varius est. Quæ omnia Sala fluvius, rivu-
lique minores inter se distinguunt, & du-
ctu irregulari ac flexuoso, insulas & semi
insulas componunt.

§. 5. MONTES prærupti, herbarum
optimarum fertilitate nobiles & amœni, ar-
borum fructicumque vero, ut plurimum,
steriles, & brevissimo gramine obsiti, Medi-
cis, Reique Herbariæ Studiosis magnam de-
lectationem, majusque commodum affe-
runt. Hi montes, imprimis *Wintbergus* &
Gleisbergus, inter loca, in Germania me-
dicaminum feracia, à VALERIO COR-
DO in *variar. observationum sylva*, nu-
merantur : qui etiam in *Histor. de Plant.*

Lib. II., *Hausbergi* nostri mentionem facit. Ceterum, de herbarum plantarumque ubertate, tam in montibus, quam in toto *Jenenfium* agro, *Ruppii Flora Jenensis* à me edita, brevi multo auctior atque emendatior edenda, testatur. Illi vero montes, quorum jugera ita conjuncta sunt, ut cavitatem concavam efforment, vocis imagines reddunt duplicatas aut triplicatas: quæ vocis collectio & reflexio, *Echo* appellatur. Has vocis duplicatas triplicatasque imagines, in regione molæ papyrariæ, ante portam *St. Johannis*, & in campo *das Lerchen-Feld* / ante *Zwezenfem* portam, clamantes cum delectatione audiunt.

§. 6. *Summa montium cacumina* nubes pluviales, in stupendam molem collectas, & in inferiore aëre, ob ponderis molisque gravitatem nimiam, profunde dependentes, disrumpunt, magnamque inundationem agris & vineis inferunt, cum hominum animaliumque periculo. Quales Anno cccc. die xxvi. Maji *Jenæ*, *Apollææ* & *Kappendorffii* disruptæ sunt. Harum aquis, teste *Fabritio in orig. Saxon.* *Leutra rivus* & *Sala fluvius*, ita in-

intumuerunt, ut *Jenæ XXXV.* homines in aquis perierint. Anno *MDCLIII.* *IV. Cal.* Aprilis, ad montem *Mägde-Steig/* vulgo *Maide-Steig/* nubes pluviales allidebant: quarum aquæ in Suburbio jenensi, in platea *der Stein-Weß/* non nullas civium ædes, magno cum impetu evertebant. Prætereo reliquas historias. Minorum autem nubium rupturæ, quotannis fere contingunt.

§. 7. *Cavernæ* quædam in montibus conspiciuntur, quarum notissima, quæ ad viam, quâ itur ad pagum *Wöllnitz/* est, & *das Teuffels-Loch/* vel *die Teuffels-Höhle* nominatur, mendicorum sæpius domicilium & diversorium. Majoris commodi autem illæ sunt, in quibus cerevisiæ, lac & vina &c. à calore æstivo optime defenduntur: quales *Rodæ*, aliisque in locis occurrunt. Angustæ & parvæ contra, quæ in vineis sunt, in quibus, quando uvæ maturescunt, excubiæ aguntur.

§. 8. *SYLVÆ PINIFERÆ* singulis annis cæduntur: quarum majores sunt, quæ *Reichmannsdorfium*, *Salfeldiam* & *Rudolphopolim* cingunt. Ex his arbores

caſas, in veris initio, copioſiſſima nivalis aqua, ex ſylvarum montibus collibusque in agros, valles & Salam rapit. Quædam huius ligni pars, ad conſtruenda componendave ædificia, aptatur, vegetioribus ſalicis vel betulæ ramis, funis inſtar contortis, in fasciculos pontis navigalis forma, combinatur: quos fasciculos *Bau-Flöße* nominant, & ad remotiora loca à Sala flumine venales vehuntur: altera vero pars, ad coquendos cibos & fornaces calefaciendas, in partes minores, quas *Flöß-Scheit* appellare ſolent, dividitur, Salæ fluvio injicitur, & ſenſim à flumine ad varia loca propellitur: reliquum ligni, carbonarii, *die Koblbränner* / coacervant in ſylvis, luto tegunt, & in carbones exurunt, ut fuſioni metallorum, pharmaceutico uſui & domeſtico inſerviat. Hæc ligni copia tanta ac talis eſt, ut non ſolum Salfeldiæ, Rudolphopoli & Jenæ noſtræ, largiſſimum cumulum ſuppetat; ſed etiam Numburgum, veteribus Novemburgum, Leucopetra, Martisburgum atque Hala, præclaræ urbes, hac ligni abundante copia fruantur.

§. 9. Ex arboribus, quæ bene virent,

rent, & pice tument, *pix* elicetur: cujus optimos grumos, formicæ sylvestres in terram deferunt, colliguntque in acervum. Hic picis cumulus, sæpius quatuor pedes sub terra latet, quem subterraneus calor ita fovet, ut in massam confluat, & volatiliores humidioresve particulas expellat: qui in frustra magna, ex profunda terra eruitur, à mulierculis rusticorum *pro thure venditur*, & *thus Thuringorum* appellatur.

§. 10. Mirabilis est AGRORUM fertilitas & frumentorum proventus, quamvis campi montibus, sylvis, vineis, vallibus & pratis interjecti sint. Imo in quibusdam montium radicibus & jugis, tales agri sunt, ut equi cum tauris vix arare possint. Non contemnenda est, in HORTIS oleum, pomorum, pyrorum, ceraforum, prunorum, milii &c. largissima ubertas, & animalium, quæ ad cibos apta sunt, haud exiguus numerus: quibus fit, ut Jenæ rerum, quæ ad victum pertinent, pretia, multo minora sint, quam in aliis urbibus & Germaniæ Academiis.

§. 11. In VALLIBUS & PRATIS quadrupeda pascuntur & anseres. VI-

NEÆ uvas proferunt, ex quibus vinum fit, de quo in adjecta, *de Vino Jenensi* ad illustrem G. W. WEDELIUM Epistola, fusius agam.

§. 12. *Hæc agri nostri mira varietas, loci amœnitas dici meretur, quam SALA flumen & ceteri RIVI jucundiores reddunt. De amœnitate, quæ circa Jenam est, dudum Johannes Stigelius Lib. III. & V. Poematum cecinit:*

*Hinc, tua si piguit pridem bona nosse, futuro
Tempora lata tuum prospice JENA decus.
Valle jacens ima, per apricos vinea montes,
Regna metens fausti nominis omen habes.
Legit in hoc etiam Christus præsepe recessu,
Unde sonet vero gloria vera Deo.
Hos quoque lecta Deo est per amœnos vinea
montes*

Elusis uvam frugibus unde legat. &c.

Et in eodem libro, in *Prosopopeia Volucrum* de sylvis nostris:

*Qui nemora hæc transis & culta vireta Vi-
ator,*

*Atque hæc herbofi cana salicta soli.
Garritusque audis avium, linguasque sonoras,
Et sparsum docto gutture dulce melos.*

Con-

Contemplare animo, quid simus & unde volucres,

*Hinc aliquid mentem quod juvet esse potest.
Vivimus immunes curarum & nescia culpa.
Turba pia volucres innocuumque genus &c.*

Ad collegam suum Lib. III. scribit:

*Per varias rupes, per tot ludibria venti
Sperata, montis Victor in arce steti.
Et gaudens patriæ thesauros cernere terra,
Subjectas oculis sum licitatus opes.
Thessalia miretur, miretur Itala Tempe
Ebria pegaseis Musa Maronis aquis.
Pax modo non desit, frugali candida vita
Hic mihi, & hic Musis non aliena domus.
Hic ego Pegaseas Christi servire Camænas:
Hic faciam numeris astra sonare meis.
Quod si etiam mecum mi Victorine fuisses.
Jam poterat penitus JENA placere Tibi.*

Omitto aliorum Versus & Epigrammata consulto.

§. 13. *Hæc de situ & natura agri Jenensis proferre volui, quamvis hoc caput, ad fossilia & minerale regnum minime pertinere arbitrentur alii. Cum vero fossilia & mineralia in agro lateant, de agro,*

in quo reperiuntur, quædam dixisse, haud absurdum & inconueniens fore putavi.

CAPUT. II.

DE

SALUBRITATE AERIS JENENSIS.

§. I.

CUm hætenus quidam, de Salubritate Aëris nostri dubitauerint, causa fuit, cur in *hoc fossilium libro*, aërem Jenensem ab insalubritate vindicem. Quia vero ad institutum meum non pertinet, obiter & brevissime de aëre agam. Ut autem aëris nostri temperatissima salubritas evidentior probari possit, qualitates aëris noxii varias, & salubri nostro aëri contrarias, paucis recensebo, ita, ut ex contrariis juxta se positis, argumenti veritas clarior elucescat.

§. 2. *Humidum aërem* aquosis exhalationibus, crassioribus impurioribusque moleculis gravidum esse; aëris ætherem
humi-

humiditate sua involvere, & quasi extinguere: crassioribus vero particulis gravio-rem atque noxio-rem reddere, verissimum est. Quibus fit, ut aëris elasticitas impedia- tur, cutis pori relaxentur, vapores noxii per apertos poros ac pulmones interiora penetrent, sanguini, lymphæ ac sero commisceantur: unde febres, gravedo, dyarrhœa serosa &c. &c.

§. 3. *Siccus* contra *aër* optimos cor- poris succos exsiccat, cutim corrugat, & respirationem difficiliorem reddit &c. qui etiam multorum morborum causa est. Ita etiam *calidus nimis aër* humores in vehe- mentiore motum rapit, fluida sanguinis subtiliora ac optima, remanentibus crassi- oribus noxiis particulis, consumit, san- guinemque spissiore reddi: ex his viri- um prostratio & lassitudo summa, respi- ratio difficilis, inappetentia, sitis immo- dica, obstructions, inflammationes, putredo, gangræna, sphacelus & febres variæ &c.

§. 4. *Frigidus* vero *Aër* liquores cor- poris coagulat, à peripheria versus inte- riora repellit, poros obturat, insensibi- lem transpirationem impedit: unde tuf- ses,

ses, raucedo, catarrhi, perniones, obstructions &c.

Subsistens & quietus aër ad putredinem valdè proclivis, facile corrumpitur, & quia motu necessario caret, magis magisque noxia colligit & retinet effluvia: quod virulentum ac pestiferum miasma, corpori nostro cum aëre se insinuat, & innumera mala suscitatur.

§. 5. *Motus aër & temperatus*, qualis in agro jenensi est, vapores noxios & effluvia, quæ nos ambiunt, dissipat, calorem temperat, faciliori respirationi inservit, &c., & sic sanitati optime convenit, illamque conservat. *Quod vero aër jenensis motus & temperatus sit, in sequentibus §. paullo fusius probabo.*

§. 6. In agro nostro montes præaltos & valles profundas esse, præcedens docuit caput. Constat quidem inter omnes, in profundioribus, & à montibus clausis vallibus, aërem multo graviores & corruptiores esse, quam in montibus & agris planis, partim ob longiorem à summo cœlo in vallem imam aëris columnam, vel columnam majorem, quæ columna, quo longior, eo gravior est, partim ob humida-

ditatem, frigus & motum aëris sublatum, quia ventis aditus non pater, ut effluvia putrida dispergant.

§. 7. Longe aliter autem sentiendum, de vallibus nostri agri, montium jugis haud clausis, sed apertis, ita, ut ventis transitus concedatur: quarum insignior illa, in qua celeberrimæ Academiae Jenensis Sedes est, quæ versus quatuor mundi plagas, satis spatiosas aperturas habet, per quas venti urbem adspirant, nempe: *Eurus* ab oriente Sole, per campos *Zwetzen*ses, *Cunizen*ses, *Löbstädten*ses, *Qerochenfeld* / prata *Löbstädten*sia &c. atque Insulam: *Zephrus* ab Occidente per varia montium spatia & vineas: *Boreas* s. *Aquilo* à Septentrione, per vallem sat amplam *das Mühl-Thal* / agros, ac hortos urbi proximè adjacentes: *Notus* denique à Meridie, per oppidorum *Lobda* & *Calla*, pagorumque agros, ac paradisum majorem & minorem. His accedit, quod venti ad montes sæpius allidant, colligantur, & sic unita vi fortius urbem perflect.

§. 8. Hi venti singuli, vel obstantibus montibus impingentes, effluvia noxia opti-

optime dispergunt & secum rapiunt: quibus sublatis, aër purior atque salubrior fit; quem aëris motum, sensim atque sensim auget Sala fluvius: quod in sequenti III. Cap. §. 4. experimento quotidiano probabo, variaque effluvia ex aëre rapit atque propellit. Quid obstat, cum JO. SCHREYERO dixisse: *Aquam ventorum materiam esse.* Id quod experimento physico demonstrari posset evidentius. Jam patet ex præsuppositis & concessis §. 5. *temperatum & ventilatum aërem*, qualis jenensis est, §. 7 & 8, *respirationem faciliorem reddere, & sic per consequens phthysicorum pulmonibus perquam salubrem esse.* Ulterius inquirenti, eo perspectior adhuc erit aëris nostri salubritas, quo diligentior est in inquirendis aëris corrupti damnis & naturâ: quod non ficcus sit nimis, neque humidus, frigidus aut calidus, de quibus supra.

§. 9. Hæc, cum jam ratione probata sint, provoco ad experientiam. Anno quidem MDLXXVIII, Jenensium Musarum Sedes ad Salfeldiam Urbem transferebatur, ob metum pestis circa Jenam grassantis: quæ pestis tamen, si veterum
histo-

historiis fides habenda, Jenæ non sæviit, nec fuit. Mansisset hæc Salfeldiensium urbs, Chori Apollinei domicilium perpetuum, ob urbis amplitudinem regionisque amœnitatem, & quod aër etiam salubris esset; sed, cum quidam Studioforum, in petulantiam inciderent, & male nominata verba in metallicos conjicerent, quorum tum temporis copiosior numerus Salfeldiæ erat, ut ferè DCCC numerarentur, metallici rapiebantur in furorem, ita, ut omnem occasionem, vindicandi injuriam, quærent: quibus factum est, ut Studiosi æque ac metallici, noctu gregatim per plateas armati incederent. Studiosi instructi gladiis erant, metallici contra securibus & malleis metallicis. Quoties Studioforum numerus metallicos offendebat, gladiis & securibus ita se cædebant, ut semper vulnerati aut mortui in plateas procumberent. Cum itaque duos acerrimos hostes, in una eademque urbe, sine cæde & tumultu cohabitare, impossibile esset, Academiam in priorem urbem, Jenam puta, transferendi ratio cadebat in deliberationem: quæ translatio facta est anno sequenti 1579. die 9. Martii.

§. 10. Notatu dignum est, quod sua memoria accidisse, optimæ fidei, famæ ac eruditionis Viri, JO. GUILIELMUS BAIERUS, SS. *Theol. Doct.* & JOAN. JACOB. BAIERUS, *Philosoph. & Med. Doct.*, in *Academ. Altdorfina Professores*, *Fratres germani*, *Rerum naturalium solertissimi Inquisitores*, *Fautores omni observantia colendi*, mihi retulerunt, pestem Apollædæ & circa totam Jenam, imo in pago Cluswiza, sæviisse; ad Jenam urbem vero non pervenisse. Et, quod maximum est, illustro GEORGIO WOLFGANGO WEDELIO, *Med. Doct. Consiliario Cæsareo*, *Jenensium Hippocrate*, & *Præceptore summe devenerando*, teste, ex locis peste infectis quidam adveniens, & peste laborans æger, clam per aliquot dies in urbe Jena commoratus est, nullo id sentiente, suspicante aut peste corrupto. Tantum obiter ad probandam aëris salubritatem,

CAPUT III.

DE

AQUIS MINERALIBUS MEDICAMENTOSIS ET CURIOSIS.

§. I.

AB aëre falubri, ad Aquarum largam copiam, quâ Sapientissimus Naturæ Artifex, Deus, agrum nostrum egregie locupletavit, progressum facio.

§. 2. SALA fluvius, magnitudine conspicuus, in monte Pinifero, vulgo *Sichtel-Berg*/ oritur, & ex fonte exiguo promanat: qui, dum multas urbes & vicus præterlabitur, & ductu flexuoso profuit, varios amnes & torrentes absorbet, quales sunt:

Wiesentharius inter *Ziegenrüccam* & *Salburgum*:

Selbiza prope *Lobensteinium*:

Loquiza infra *Meichichtam*:

Schwarza inter *Salfeldiam* & *Rudolphopolin*, vulgo *Rudolphstadium*, ad pagum *Schwarza*:

B

Arn-

Arula vel *Orla* apud Orlamundam oppidum:

Roda prope Rotensteinium:

Leutra vel *Leitra* in suburbio Jenensi:

Gembda haud procul à pago *Wenigen* *Jena*:

Ilma infra Camburgum apud *Heringam*:

Gysella & *Clia* Martisburgi:

Salza Saltzmündæ:

Schleiniza Frideburgi:

quibus absorptis fit, ut *Sala*, quo longius volvitur, eo major & profundior fiat, ut non solum piscatorum lintres, trabes ad construenda ædificia, *Flöß*, *Bau-Hölzer* / (quod in Cap. I. §. 8. fusius commemoravi) & afferes; sed etiam naves minores vehat, quibus *Halæ Magdeburg.* Sal, ibi coctum, & emptum in diffita loca portatur.

§. 3. Flumen hoc, agrum nostrum per medium dividit, & fluxu haud celebriori progreditur: ante loca vero, in quibus ad colligendam augendamque aquam, obstacula quædam posita sunt, vulgo *das Weehr* / ut molendinas majori vi atque impetu moveat, tanta incredibili levitate fluit,

fluit, ut oculis vix judicari possit. Hic
fluvius inter pratum amœnum, das klei-
ne Paradies! & locum spatiosum, die
Land-Beſte! in duo brachia dividitur:
quorum unum recta via, verſus pagos
Cambsdorff & Wenigen-Jena! pro-
fluit; cui brachio longus faxeus pons im-
poſitus eſt, qui pagum Cambsdorff & Je-
nam conjungit: alterum vero, ſuburbium
Jenense tranſit, molas verſat, Leutram
amnem, ex urbe fluentem, recipit, & è
regione pagi Wenigen-Jena cum priori
brachio jungitur. Illud ſpatium, quod
duobus fluvii ramis incluſum eſt, Inſula,
die Inſel! appellatur.

§. 4. Non procul à Numburgo urbe,
(Veteribus Novemburgum & Neuens-
burg dictum.) Sala in gyrum flexuoſum
& tortuoſum ducitur, ita, ut ad ripas val-
de allidat, aëremque vehementer com-
moveat, & ſecum rapiat, inque gyrum
verſet: quibus fit, ut nimbi, imprimis plu-
viales nubes majores, ſi ſupra hunc gy-
rum veniunt, rumpantur, inque Salam
& agros decidant. Hic Salæ locus, ob
vim tempeſtates diſrumpendi, die Wet-
ter-Scheid nominatur, & urbs, die

Naumburg an der **Better** Scheid :
 quam aëris commoti vim, ab aquæ tor-
 tuoso fluxu, & ad ripas vehementiori alli-
 fu, ortam, ignorâsse videtur **GROIT-**
SCHIUS, quando in libro *de Salæ fluvii*
descriptione, **MIRAM NATURAM**
 appellat.

§. 5. Hujus fluvii inæstimabile com-
 modum, quotannis in accolâs redundat,
 dum non solum aërem puriorem reddit,
 molendinas, molas ferrarias, metallicas
Puch-Wercke / conflatorias **Schmelz-**
Hütten / officinas Smaldi **Blau-Farben-**
Wercke / pulveris pyrii **Pulver-Mühlen** /
 fullonicas, politorias, &c. versat, & officinis,
 ad hunc fluvium positis, Aluminatoriis,
 Vitriolicis, tinctoriis &c. magnum commo-
 dum affert, multaue onera vehit, prata
 & pascua irrigat; sed etiam numerosos pi-
 sces alit, nempe:

Salmones; quos olim eximiæ magnitu-
 dinis, circa Salfeldiam piscatores pi-
 scati sunt.

Coracinos:

Lucios: quales XVIII. ad XX. pond. ce-
 perunt. Lucium vero XXV. pond.

Mei-

Meichichte non procul à Salfeldia captum esse, testantur veterum Scripta, imprimis *Sylvester à Lieben* in *Manuscripto suo*, cuius nomen *Salfeldographia*.

Mullos:

Gobiones:

Carpiones: quorum nonnulli capiuntur, qui ova & lactes simul gerunt:

Truttas:

Turdos, five *Gobiones fluviatiles*. Horum piscium abundans copia in Sala occurrit, imprimis vero Salfeldiæ, quæ talis ac tanta est, ut in varia loca vehatur.

Cobites barbatus, vulgo *Schmerle*:

Cobites aculeatus, vulgo *Stein-Beiß*:

Thymallos:

Bdellas, apud Salfeldiam, fluvium ubique occupantes:

Fundulos:

Percas:

Rubellos, vel *Rubiculas*:

Merulas lacustres:

Alburnos:

Mustelas five *Murenas*, vulgo *Naltrau* pen/ quamvis rarissime: quæ non

procul à Salfeldia, sub petra quadam
Obernizæ MDCXXI fuere de-
 prehensæ.

Anguillas : de quibus memorabile est,
 quod mihi piscatores, rustici, metal-
 lici ac cives Salfeldenfes narrârunt,
 quod cum lutra in hoc flumine, inter
 pagum *Obernizam* & *Weischwitzam*
 coitum celebrent: quod, an verissi-
 mum, & quomodo fiat? hætenus
 observare non potui.

§. 6. Sala in Salfeldensi regione, præ-
 jenensi aliisque, multo majori piscium co-
 pia scatet, & pisces jam commemoratos,
 magno cum fœnore piscatoribus præbet:
 quare, pace B. Lectoris, paululum extra li-
 mites vagari liceat. *Propter hanc piscium,*
in Salfeldensi regione abundantem copiam,
illos duos pisces, quos celebris Salfeldia
urbs, in insigniis suis ostendit, in insi-
gnia positos esse, conjicio. Quam opinio-
 nem confirmare videtur statua lapidea, à
 majoribus in murum Templi Salfeldensis
 posita: quæ virum, pileum manu tenen-
 tem, altera vero manu piscem, referebat.
 Postquam vero tot secula aëris tempesta-
 tumque injuriis exposita steterat, jam ex
 mu-

muro in cœmiterium decidit atque fracta est.

§. 7. Hanc statuam lapideam, piscatoris, piscem cum deposito pileo tenentis ac offerentis, imaginem repræsentasse, probabiliter conjicio (1.) quia piscatoribus à multis seculis, à Senatu Salfeldensi, in Sala flumine certi piscandi fines positi sunt: quorum primus est, ad pagum *Tauschwitz* infra *Caulsdorfium*, ubi figura crucis petrae incisa conspicitur: alter autem finis, prope pagum *Schwarza*/ ubi ingens lapis in flumine erectus est. (2) quia singulis annis, (quod adhuc etiam fit) statuto tempore, nempe die Lunæ post Dominicam Latare, coram Senatu veniebant, & juramento (vulgo corporale dictum) fidelitatem & obedientiam promittebant. *Fidelitatem*, quod alios non juratos piscatores, ad piscandum admittere nolint, quodque pisces non aliò, nec carius vendere velint. *Obedientiam*, quod Senatui, quoties huic lubitum fuerit piscari, omnes pisces Salfeldiæ in forum piscatorium, auf die *Fisch-Bäncke*/ venales proferre, & secundum illud pretium, quod à Senatu præscriptum erat, vendere velint.

lint. Alii contra hanc statutam, viri cujusdam, una manu pileum in Vogtlandiam, altera vero halecem in Thuringiam, projicientis effigiem esse, credunt. Sed cum fines in urbe non sint, neque prope eam, halecis & pilei jactus nimis longus foret. Hæc hæctenus ex antiquitate obiter.

§. 8. Præter piscium abundantem copiam, fluvius hic æque ac Schwarza amnis, *Aurum* vehit, de quo suo loco agam. Accolarum ex hoc flumine comoda, cum tanta atque talia sint, non levia etiam damna, quotannis hujus fluminis facilis exundatio, agris inferre solet: quæ inundationes tales fuere, ut pontes, & domos huic flumini proximas everlerint, confer *Rivaudri Chron. Thuring.* & M. *Adrian Beiers Geograph. Jenensis*, aliique libri. Prætereo quod sæpissime homines incauti, in hanc aquam præcipitentur.

§. 9. Omitto reliqua, quæ de Sala commemorari possent, v. gr. *Quod Drusus Romanorum Dux, ad Salam occisus sit.* de quo conferatur *Strabo*, & *Conradus Celtes*, de situ & moribus Germanorum, qui hanc cladem sequenti versu complectitur:

Et

*Et Sala qui Drusi gestat præclara tro-
phæa.*

Sic etiam consulto negligo reliquos versus,
& allusiones variorum autorum: qualem
apud *Winstrupium Lib. III. Epigr. p. 336.*
legere mihi contigit, & sequens est:

*Extra Jenam Sala: Intra Jenam Salus,
Sala Salam fluit extra Jenam nocte dieque:*

Est intra Jenam nocte dieque Salus.

*Sunt Jenæ multi juvenes, qui nocte dieque
Potant, & dicunt, sæpe bibendo, Salus.*

cum ad Historiam Naturalem minime per-
tinere existimem, & in variis libris oc-
currant.

§. 10. SCHWARZA amnis non
procul à Scheibe & vico Stein-Heide
profluit, Arcem Schwarzeburgicam alluit,
inter Salfeldiam & Rudolphopolin ad pa-
gum Schwarza, Salam influit. Hic
amnis non tam limpidam & perlucidam
aquam vehit, quam Sala; sed multo ni-
griorem, quare Schwarza vel Schwarze/
quod Germanis nigrum est, appellatur.

§. 11. Commoda hujus amnis sunt,
ut verset molendinas, pascuis & pratis
largam aquam suppedite, pisces nutriat &c.

Præter hæc commoda, multum auri vehit, & Sala flumine multo copiosius, ita quidem, ut plurimi hominum, aurum illud, quod in Sala reperitur, ex Schwarza cum aquis in Salam delatum esse, putent. Cui opinioni, sententiam meam subscribere non possum, quia in Sala, supra Schwarzæ in Salam influxum, aurum inveni, quamvis multo parcius. Quid de auro hoc dicendum, in *Capite de Metallis* proferam.

§. 12. ORLA *rivus*, die Orle / prope Orlamundam in Salam labitur, paucos pisces alit, & parum ochræ vehit. RODA *amnis*, Rodam, urbem minorem per medium dividens, molas malleorum ferrariorum versat, demumque apud Roßenstein Salam influit. De his non habeo, ut multa dicam: quare eos prætereo.

§. 13. LEUTRA *rivus*, incolis die Leuter vel Leiter / ex duobus fontibus, nempe, ex *Fonte Mali Bonique ominis*, vulgo der Hunger-Born / & altero der Nasen-Born / in valle Mühl-Thal oritur. Hic amnis, ex hac valle profluens, molam papyrariam & reliquas molas versat, inque duo brachia diuiditur: quorum
rum

rum minus & rectum versus *Potter-
Born* / vulgo *D. Luther-Born* / profluit,
portamque minorem, vulgo *das Psört-
gen* hinter dem *Gelben Engel* / *praterla-
bitur*, & deinde *Salæ* fluvio commiscetur:
sinistrum ac majus contra brachium, ur-
bem *Jenam*, & in illa plateas, die *Johann-
nes-Leuter & Saal-Gasse* / transit, &
in Suburbio vor dem *Saal-Thor* / cum
Salæ ramo sinistro jungitur.

§. 14. Platea *St. Johannis*, quam
hæc aqua primum influit, cum acclivior
sit cæteris plateis, ex ea facillimo negotio,
aqua in omnes plateas & forum duci pot-
est, ut stercorea & sordes glaciemque, per
hyemem in plateis congelatam, inque
frusta cæsam, secum in *Salam* rapiat; aut,
si incendia orta sunt, ut extinguentibus
largam aquæ copiam suppeditet.

§. 15. Exundatio hujus aquæ crebri-
or est, quia nubium rupturæ, à montibus
factæ, sæpius hunc rivum influunt, qua-
rum aquæ, *Leutram* mirum in modum au-
gent, conferatur *Cap. I. §. 6.* item *M. Adria-
an Beiers* / *Geographus Jenensis pag.*
m. 131. &c. *cicidcxiii.* die *xxix. Maji*,
*Aquæ INUNDATIONIS VINARIEN-
SIS,*

SIS, vulgo die *Benmarische Sünd-
Fluth* / in nostram leutram fluxere, non
sine maximis Jenensium damnis, vide *Beie-
rum* l. c, & alios historicos.

§. 16. Explicabo obiter puellarum,
de hac aqua, vim occultam & superstitio-
sam. Puellæ, primo Festi Paschatis die, an-
te solis ortum, urceo aquam ex hoc rivo,
& quidem contra fluxum, hauriunt, hau-
stamque diligentissime servant: cui aquæ
id tribuunt, quod per totum anni spati-
um, putredini atque corruptioni non ob-
noxia sit, faciem formosiorum reddat, &
sponsi futuri imaginem puellis repræsentet,
tanquam in speculo. Quamvis non con-
cedam, quod hæc aqua mineralibus par-
ticulis ita imbuta sit, ut corruptionem to-
tius anni spatio impediat. Is tamen non
sum, qui neget, aquam hanc in primo
veris tempore haustam (non solum Pascha-
tis die ante solis ortum, quod puellæ pu-
tant) majori particularum mineralium co-
pia imprægnatam esse, quam in æstate &
autumno: quia glacies, aquæ ex subterra-
neis ductibus effluxum multum impedit,
& nix, montes terramque tegens, mine-
rales exhalationes non parum intercipit ac
sup-

supprimit: quibus fit, ut minerales vires, in aqua per hyemem copiosiores colligantur, quam in æstate (quia in æstate terræ pori, ejusque ductus aperti sunt) sic sordes faciei melius abstergat & aliquatenus putredini resistat. Num vero sponforum faciem, hæc aqua in urceo referat aut exprimat? aliorum sit judicium.

§. 17. GEMBDA rivus, prope pagum *Benigen* / *Jena* / in Salam labitur. Vis medica & mineralis, quæ in hoc rivo est, tanta deprehenditur, ut *omnes scabie laborantes*, si in hac aqua nudos se laverint, *virtute sua medica tutissime* sanet. Hujus etiam meminit sæpius laudatus *M. Adrian Beier in Geographo Jenensi*, pag. 440. Experimenta vero certissima, *Viri præclari JO. GUILIELM. BAIERUS, SS. Theolog. D. & JO. JACOB. BAIERUS, Phil. & Med. D, Professores Altdorffini, supra laudati*, mihi commemorârunt. Hanc aquam, agri Jenensis incolis, in curanda scabie, commendo, quæ etiam in vere multo efficacior est, quam in autumno, ex rationibus, de *Leutæ* viribus, dictis, quod quilibet scabiosus,

fus, sine sumptibus & vitæ periculo experiri poterit. Præterea muscum, longo tempore, topko obducit, de quo suo loco.

§. 18. FONS PRINCIPIS, vulgo der Fürsten-Brunne/ non procul à pago Wöllnitz ad collem Hann est, & varia nomina habet, nempe: der Peinicken-Born/ der Hann-Born/ der Wöllnitzer-Born. Animus non est, hæc varia nomina inquirendi, sed, cum à *potiori semper fiat denominatio*, & Principis nomen usitatissima appellatio sit, eam retineo, rejectis reliquis.

§. 19. Cur vero hic fons Principis nomine ornatus sit, id causa est, quia JO. FRIDERICUS, *Saxoniae Elector*, in venatione apud hunc fontem commoratus est, quam ob rationem Jo. Stigelius *Lib. V. Poëmatum*, in hunc fontem hos versus cecinit:

Fontis ad hujus aquam frigus captabat opacum

*Saxoniae Elector, Mystaque Christe tuus.
Tu fons justitiæ vere fons vive salutis,
Saxoniae salvos Christe tuere Duces.*

& idem Poëta de hoc fonte & ejus regione, in eodem *Libro* canit:

Fons

*Fons exiens amœno vallis angulo,
 Umbras meo gratas ministro Principi,
 Lymphæque garrientis opacum gelu.
 Venator huc sylvis reversus arduis,
 Cum vitat æstum & auram captat mobilem.
 At ille mi nomen relinquit inclytum
 Hospes meus, Deum colit qui firmitus,
 Quàm fontis ulla urget Lymphas perenni-
 tas.*

*Da Principi pacem Deus, da civibus,
 Ut illo ad fontem prælucente sit via
 In sempiternam unde exilit vitam liquor.*

§. 20. Hic fons omnia injecta corpo-
 ra, ligna, lapides, conchilia, plantas &c.
 copho suo sensim obducit, & denique post
 multa tempora in lapides mutat. Mo-
 dum incrustandi & tandem petrifican-
 di, qui in hujus generis aquis obser-
 vatur, sat scite explicavit *Vir clarissimus*
JO. JACOBUS BAIERUS, sæpius lau-
 datus, Fautor, & cum *Altdorfi* commo-
 norarer Hospes, studiorumque meorum cu-
 riosorum Promotor, multum colendus, in
Oryctographia sua Norica p. 49. 50. & 51,
 ad quam curiosum Lectorem remitto.

§. 21. FONS LAUTER-BORN/
 vel Lotter-Born / vulgo D. Luther-
 Born / ante portam minorem, vulgo
 das Pförtgen hinter dem Gelben Engel/
 situs est, qui, nomina Lauter-Born/ cor-
 rupte Lotter-Born/ à pelluciditate atque
 puritate, Leuter-Born à Leutra præterla-
 bente, habet. Minus recte vero D. Luther-
 Born appellari vult M. Adrian Beier
 loco citato; quod etiam versus docent. Hic
 fons claram effundit aquam, dulcem atque
 salubrem, & olim à civibus magni æstimaba-
 tur. Jam vero rarissime purgatur, cum ta-
 men fontis antiquitas, & aquæ salubritas,
 purgationem maxime mereantur. Versus
 lapidi insculpti, jam vero à longa ætate, quæ
 omnia corrodit, extincti, sequentes sunt:

*Limpidus hic scatet & gelidis pellucidus
 undis,*

*Fons, sua cui bonitas nomen habere dedit.
 Purus enim tenuem, quæ nulla salubrior,
 undam*

*Alnorum viridi tegmine septus, agit.
 Vinitor hanc, Civisque frequens bibit ur-
 bis Jenæ,*

Confectus morbis hanc sitit æger aquam.

A. O. R. .CICID LXXVIII.

quos

quos versus ab *Andr. Ellingero, Med. Doctore & Professore Jenensi*, compositos esse, *M. Adrian Beier l. c.* putat.

§. 22. FONS MALI BONIQUE OMINIS, vulgo der **HUNGERBRUNN** / in valle Mühlthal oritur, inque Leutram profluit. De hoc fonte conferatur *Summe Reverendi JO. GUILLIEMI BAIERI, Theologi, Philosophi, Mathematici & Rerum Naturalium Inquisitoris, optime meriti, acutissimi, ac felicissimi, Fautoris plurimum devenerandi. Dissertatio de Fontibus annonæ difficultatem portendentibus, vulgo Hungerbrunnen* / *Altdorfi Noric. 1709. pag. 7. 8.*

§. 4. Cum vero hæc Dissertatio non in omnium manibus sit, ejus verba huc transferam: *Ad Jenam Thuringiæ, inquit, valis est versus occidentem solem, à frequentibus, quas continet, molis nomen ferens, (das Mühlthal) ceterum præruptis ab utroque latere montibus cincta. Hæc etsi nunquam aquis deficit, quæ molarum oppidique serviant usibus, (nam & rivum perennem & fontanas per canales aquas ministrat) tamen aliquando peculiares ex imis montibus aquarum venas ducit, quas*

sæpius contemplati sumus siccas, nunquam autem manantes observare licet, nisi cum vel caritas frugum imminet, vel insolitos nimbos subito dehiscens nubes effuderit, quod aliquoties in ea valle nostra memoria contigit. Meminit hujus rei quoque diligentissimus M. Adrianus Beierus in Geogr. Jenens. Cap. XXIV. p. 391. sed præsagium caritatis non tam in fluxu, quam ariditate fontis ponit. Der Hunger-Born (ait) im Mühl-Thal wird von den gemeinen Leuten also genennet/ weil er unterschiedlich ausfleust/ bald starck bald schwach / und bedeutet bald ein fruchtbares Jahr und wolfeile Zeit/ mit seinem starcken / bald aber ein Miß-Jahr und theure Zeit/ mit seinem schwachen Ausfluß / oder gänzlichen Abgang. Quæ descriptio uti famæ popularis constantiam satis adstruit, ita facile nos inducit, ut credamus, confudisse auctorem fontes fatidicos cum fonticulo alio in eadem valle continue extante, quem istiusmodi mutationes subire novimus, pro anni temporum varietate, sed sine ullo, quod homines inde capiant, omine. Ipsi sane fontes famelicosi, nobis ab incolis rerum per-

tis

tis monstrati, plane non fluunt, præterquam in casibus illis, quos diximus. In hac docte atque concinne elaborata dissertatione, plures alii, hujus generis, fontes, ex diversis mundi regionibus recensentur, earumque causæ inquiruntur.

§. 23. Prætereo alios NOVOS FONTES, qui aliquando aquam largissimam fundunt, & post aliquot dies, septimanas aut menses exarescunt. Talis *novi fontis* mentionem facit supra laudatus JOH. GUILIELM. BAIERUS in Dissertatione, *De Fontibus annonæ difficultatem portendentibus*, vulgo *Hunger-Brunnen* / ubi *Cap. II. §. 4. pag. 13. inquit. Vidimus nos Anno 1698. prope Jenam Thuringiæ, fontem novum, post pluvias diuturnas è radicibus montis vitiferi magno impetu scaturientem, & quidem interjectis jam tum pluribus diebus serenis. Fluxit inde per duas circiter septimanas, & effusa aquarum, quas continebat, vi haud modica, rursus exaruit.* Hujus generis fontes, plerumque hyemem nivosam & ver pluviosum sequuntur, & propter nimiam humiditatem agrorum, annos humidos atque

steriles vulgo nasse und unfruchtbare Jahre indicant. Hoc clarissime explicat idem *Baierus* loco citato, cujus verba huc transferam: *Neque vero* (inquit) *etiam morari nos debet, quod forte aliquando sub initium veris aut æstatis non admodum humidæ, prorumpant & annonæ penuriam indicent hujusmodi fontes. Si enim saltem hyems ultra modum nivosa vel pluviosa præcesserit, facile jam tunc & sufficiens his fontibus unda colligi potuit, & segetes adeo corrumpi, ut incassum abeant veris & æstatis beneficia. Similis responsio dabitur, si quæras, cur nonnunquam post pluvias demum, inque media serenitate, prodeant isti sterilitatis nuncii; quæ res maxime suspensos tenere solet homines plebejos. Nempe sicut æstus solaris penes nos non tam vim suam exerit tempore solstitii, cum sol est altissimus diesque longissima, quam postea, cum tellus diuturna radiorum vibratione jam satis incaluit: ita fontes illi novi haud prius erumpunt, quam aquis sibi debitæ non modo in terram effusis, sed & ex tot venulis intra unam cavernam congestis, ac denuo istas loci angustias eluctatis, quæ profecto non*

exi-

exiguum temporis spatium deponunt. Ha-
ctenus Clarissimus Baierus.

§. 24. De *Fontibus Hunger Brun-*
nen / aut *novis*, sentiendum, quod natu-
rales suas causas habeant: non vero mira-
cula Dei singularia sint, quod haftenus
multi Rerum Naturalium ignari statuere,
& adhuc credunt. Superstitiosum etiam
est, dixisse, tales fontes, bella intestina,
magnatum mortes, pestem, aut aliud ma-
lum praesagire. Superstitiosum exemplum
& fraudis haud vacuum, narrat Albinus
in der Meissnischen Berg-Chron. pag.
79, de fonte quodam, ad oppidum Mis-
nia Rommisch / quod glandes, triticum
& avenam protulerit, si fertilis annus fu-
turus fuerit; si vero bella, sanguinem &
cineres. Quæ vero superstitio atque frau-
des cessarunt, postquam HENRICUS *Im-*
perator, accolas ad Christianam religio-
nem duxerat. Et quamvis tale quid eve-
niat, tamen naturalis causa adesse potest:
quale exemplum *Susati*, in Guesphalia
nostra, videmus, ubi singulis annis, LA-
CUS quidam in urbe, vulgo der *ROCK* /
in ultima æstate, vel primo autumno pla-
ne deficit, in hyeme nivosa, aut vere plu-
vioso

vioso redit, & cum aqua *glandes, folia quercus, alni, fagi &c.* aliquando adfert. De hoc Lacu relatum habeo, quod cum *Fluvio die Meune* (qui 2 milliaria ferè ab urbe, per sylvam fluit:) exarescat, & redeat: ubi facile fieri potest, ut *glandes & varia folia*, ab arboribus dejecta, secum rapiat, inque urbem nostram, per occultos subterraneos ductus, vehat.

§. 25. Mirabilis est FONS der Tiefse Brunne / qui inter Dornburgum & Camburgum in via, qua itur ad Numburgum, ad sinistram, in conspectum venit. Hic fons ex alto monte, quem Sala fluvius alluit, aquam fundit largissimam. Hunc fontem, cum Sala connexionem quandam habere conjicio, quia tam alte profundus est, ut ad Salam maxime, si non infra eum, abeat. Num vero aqua ex imo fundo (quem nonnulli profundissimos subterraneos ductus penitus intrare putant) in altum affurgat? an in superiori montis parte scaturigo sit, qui per occultos ductus huic fonti aquam largiatur? nondum observare potui.

§. 26. Anilis fabula de hujus fontis origine narratur, quæ sequens est, nempe:
Quod

Quod duo Fratres Nobiles, qui in hac regione degerunt, ingenti mercurii vivi copia ac pondere, tale profundum & amplum foramen fecerint, ex quo tandem hic fons ortus fit. Sed cum Mercurius vivus multo carior, rarior atque pretiosior sit, ut tanta copia ematur inque terram fundatur, & lapides minime perforet atque penetret, hæc traditio facile concidit. Crediderim potius, à pyrii pulveris dissplosione & vi (si tum temporis hic pulvis cognitus fuit?) has petras disruptas, aut indefesso hominum labore, malleorum cuneorumque vi & acie, perforatas esse, ut arci, quæ fortassis hic stetit, aquam largiatur. Tales fontes in altissimis magnatum arcibus reperiuntur, quos hic non recensebo. Sed cum etiam in altissimis montibus, lacus & fontes observentur, qui tales sunt, ut à nemine hominum; sed à naturâ talia foramina facta esse, pronuncies, fontes naturales merito appellantur; non repugnabo illorum sententiæ, quæ hunc fontem, naturalem ortum habere putat; sed illam potius comprobo. Fontes enim naturales aquâ scatent, illi

vero, qui hominum labore facti sunt, in profunditate aquas habent.

§. 27. Nolo hic recensere, quot sint **FONTES IN URBE JENA EJUSQUE SUBURBIO**, ne nimis prolixior sim. Illud autem in genere de his dicam, quod horum fontium aquæ, aliquid calcis & gypsi secum vehant, quod, si aqua per noctem in vase steterit, aut in ahenis coquatur, calx atque gypsum in fundum precipitur. Hæc de aquis nostris.

§. 28. Possent etiam ad agrum nostrum illi **TRES FONTES SALUBRES**, vulgo **GESUND-BRUNNEN**/ qui in Ducatu Vinariensi, prope pagum **Rasten-Berg**/ in præterito seculo detecti sunt. Sed cum de his peculiaris Tractatus in lucem prodierit, & à paucis frequententur, illos prætereo. Inscriptio autem hujus libelli hæc est: **Die in einem Triangel nahe bey einander liegende Gesund-Brunnen bey Rasten-Berg/ im Fürstenthum Weimar. Weimar 1697. 4.** ad quem tractatum curiosum lectorem remitto. Huc etiam obiter saltim refero **LACUM CYGNEUM** den **SCHWANEN-SEE**/ qui ad pagum **Simmern** non pro-

procul à monte Eckardsbergo est, de quo
lacu *Brun. Seidelius* cecinit: confer: *M.*
Steph. Ritteri Cosmographia Prosometrica
lib. V. Potamographiæ pag. m. 1075.

*Progressi paucis ex illa passibus ora,
Qua jacet in pingui parva Somera solo,
Vidimus inde lacum, cui fecit nomina cy-
gnus,*

*Is latas multo gurgite volvit aquas.
Hunc fulicæ longo complebant agmine
furvæ,*

*Non Hyblam major copia versat apum.
Nec tam densato procedunt ordine, quando
Formicæ blandos depopulantur agros.
Injicimus aliquot lapides de margine le-
ctos,*

*Semper apud ripas nam lapis esse solet.
Aufugit extemplo fulicarum territa turba,
Ac tanto per aquas insonat alta sono.
Non secus ac multæ currant super æquora
puppæ,*

Aut de præcipiti flumina rupe cadant.

Præter fulicas, copiosi pisces in hoc amplo
lacu reperiuntur.

§. 29. Prætereo consulto alios, in vicinia agri nostri, lacus, cum ad agrum nostrum non pertineant; sed propter curiosos Historiæ Naturalis Inquisitores, saltem horum mentionem facio, nempe CRATERIS THURINGIÆ, de quo *Agricola de Natura eorum quæ effluunt ex terra Lib. III. Cap. 2.* ait: *Aliquæ contra in se injectum absorbent: ut Crater in Thuringia Tundorfi, qui pagus ad octavum lapidem distat ab Erphurdo.* & idem Autor loco citato *Cap. 3.* *Alii modo intumescunt, modo resident: ut Crater Thuringiæ, de quo supra dixi, cumque eo lacum, qui est ad radicem montis, & crescere & decrescere ajunt.* LACUS DENSTADIENSIS, qui prope Dānstāt vel Tānstāt est, de quo *Agricola de nat. eorum quæ effluunt ex terra Lib. IV. Cap. 22.* egit. LACUS SALSI, der saltzigen See / qui inter Srapelam & Seburgum est, de quo *conf. Agric. loc. cit. Lib. I.* & LACUS DULCIS, vulgo der süsse See / huic proximi, de quo etiam *Agricola loc. citat.* Omitto amnes & torrentes, extra agrum nostrum, Salam influentes, quos pag. 17. & 18. enumeravi.

CAPUT IV.

DE
TERRIS MEDICIS ET ME-
CHANICIS.

§. I.

QUamvis Cap. I. §. 3. *de terra ejus-que varietate* dixerim, oportu-
num tamen fore existimo, *terra-
rum Mechanicarum & Medicarum in spe-
cie* meminisse. Cum vero harum non
adeo magnus numerus, & varietates diver-
sæ, in agro nostro reperiantur, ex Thuringia, in qua ager noster est, paucas terras
huc retulisse placebit: & quidem illas, quæ
Veteribus cognitæ fuere, v. gr. *Agricolæ, Kentmanno, Albino & Encelio*. Quod qui-
dem eam ob causam, non solum in hoc ca-
pite, sed etiam in sequentibus, facere consti-
tui, quia hunc tractatum *Historiæ Natu-
ralis Thuringiæ*, imprimis tamen *Rei Me-
talliæ Salfeldensis*, (& forte *Schwartz-
burgensis*), *Historiæ Prodrorum* esse volui.

§. 2. ARGILLA inter terras Mecha-
nicas, primum locum sibi vindicat, cujus
aptissima definitio apud Excellentissimum
JO.

JO. JAC. BAIERUM, in *Oryktographia* Cap. III. pag. 12. legitur : Variæ *Argillæ* species ex agro nostro eruuntur, imprimis vero colore diversæ, v. gr.

Argilla alba, quæ passim in figulorum fodinis occurrit,

Argilla colore cinereo, ibidem,

Argilla cœrulea paulo rarior,

Argilla rubra & purpurea,

Argilla flava, cum aliis varietatibus in fossis figulorum conspiciuntur, ubi Strata coloribus inter se distincta, jucundo spectaculo observantur, Has colorum varietates omnes, in fodina argillacea, in suburbio Jenensi, ante portam St. Johannis, vidi, cum Summe Reverendus DANZIUS, SS. Theol. Doctor & Professor; olimque Orientalium Linguarum optimus interpres, ædem in horto suo suburbano extrui curaret. Non minus aliquando in aliis fossis, diversi colores, tanquam strata occurrunt.

§. 3. Optima species est, quæ *figulina* dicitur, & colore *cinereo*, *albo* & *rubro* tincta, inque variis agri nostri locis, è terra eruitur. Formantur ex hac argilla
non-

non solum *olla*, diversæ capacitatis, *patina*, variæ magnitudinis & *orbes* &c. sed etiam *fornaces*, ad calefacienda conclavia, quæ fornaces *Rachel*, *Ofen* nominantur. Impurior vero argilla cum arena mixta, laterum coctorum materia est, ex qua in suburbio *hinter dem Fürsten-Keller*/ aliisque in locis, lateres & tegulæ coquuntur. Medicorum usus, absorbendi & exsiccandi, non tam frequens est.

§. 4. **BOLUS RUBRA**, in agro nostro nondum reperta est, quantum scio. Interim tamen ex vicinia huc referam *Meddullam Rochlicensem rubram, mollem, saxorum*, qua homines magno cum fructu, loco *Boli armenæ*, utuntur, vid. *Kentm. Nomencl. fol. 6. n. 10.*

§. 5. **RUBRICA FABRILIS** ad pagum *Rotensteinium*, in terra deprehenditur, & in ripa amnis *Rodæ*, &c. Non procul à mola ista, in qua *Smaldum* paratur, vulgo *die blaue Farben-Mühle*/ quæ dimidiam horam ab urbe *Salfeldia* est, *Rubrica fabrilis fusca* ex monte *Rotenberg* eruitur, quæ ab incolis & accolis *brauner Rötelsstein* & *braune Kreide* appellatur; de qua alia occasione fusius. Por-

ro in Thuringia ad pagum Leubingam *Rubrica fabrilis pura & fluida* effoditur, referente *Kentmanno loc. cit.* Huc pertinet curiosa *Encelii* observatio, *de Re Metallica Lib. II. pag. 134.* in qua narrat, quod ad torrentem *Garmersdorfensem*, Ochra in rubricam mutetur. Rubricæ fabрили ad-jicio terram lapidosam rubeam *Rochlicensem*, cum qua ipsa marga exscinditur. *Kentman. Nomenclat. fol. 2. n. 30.* item in *Vogtlandia conf. Albini Meißnische Berg-Chronica pag. 176*, quæ partim dura, partim fluida existit. Pictoribus & fabris lignariis, in ducendis lineis usui est. Virtutes vero medicæ variæ sunt, quas omnes recensere, nimis diffusum atque prolixum foret: illud tamen brevi dicendum, quod hæmatiti multum conveniat.

§. 6. OCHRA, ad Jenam urbem invenitur, & quidem in *Geode*, & ad *Salæ ripam*: non solum ad *Salam nostrum*; sed etiam extra agrum nostrum, ad *Albim in Misnia*. De Ochra, in rubricam immutatione, in præcedente §. dixi. Præter usum pictorium in pingendis illuminandisque tabulis, hæc terra paululum corrodit & simul exsiccat: quare ad tollendos pannos,
&

& luxuriantes carnum excrescentias, optime adhibetur.

§. 7. CRETA, quamvis apud nos non reperiatur: haud absurdum tamen fore existimo, obiter *Cretam nigram* minimis *pnigitidis* atomis mixtam, gustu Salis & *Calcanthi*, quæ effosa est supra *Salfeldiam Thuringiæ urbem*, qua utuntur in pingendis ædificiorum trabibus, *Valer. Cord. in Var. Observat. sylva fol. 220.* huc retulisse. Persuasus sum, quod hæc *Valerii Cordi Creta nigra*, sit *Encelii Pnigitis*, & vulgo Metallicorum vocabulo *schwarze Kreide* indicatur, de qua *Encelius de Re Metallica Lib. II. p. 116.* dicit: *Pnigitis in patria mea dulcissima, in torrente Gar-mersdorfensi, qui labitur per agros petens Salam, reperitur lapis niger, friabilis, unde pueri atramentum componunt, & ipse puer inde composui: is mihi videtur omnino esse pnigitis indurata calore, ingentis nonnunquam magnitudinis, ac levis proportionem.* Huic adjicio *Cretam cœruleam*, quæ effosa est in *Thuringia prope oppidum Mogellam*, qua fabri in pingendis parietibus utuntur, *Dorringische Kreide* | *Kentmann*

*mann fol. 7. n. 7. de his in historia ipsa
fufius.*

§. 8. MEDULLA SAXORUM
passim in rimis & fissuris petrarum, lapi-
dumque majorum reperitur: quæ pultis
instar *fluida* est, vel etiam *spissioris* confi-
sistentiæ, ut aliquando frustra juglandis
magnitudine, petris excindi possint. Va-
riat colore *albicante*, *cinereo*, *fusco* & *ru-
bro*: virtute leniter adstringendi & absor-
bendi gaudet.

§. 9. MARGA FISSILIS *viridis* &
punicea, *subpinguis cum particulis micæ
sterilis*: quam non procul à porta mino-
re, vulgo das Pförtgen hinter dem gel-
ben Engel/ ad dextrum Leutræ brachium,
prope Jaspidem lapidem, ex montis radi-
ce erui; in quo strata phœnicea, supra
stratum viride observare licet. Cum hæc
marga primum mihi ante oculos veniret,
putavi, hanc esse *terram metallicam fer-
rariam*, vulgo Eisen Mann / cum qua
multum commune habet, & venæ auri in-
dex est.

CAPUT V.

DE

LAPIDIBUS NULLA CERTA
FIGURA GAUDENTIBUS, QUI
ΑΜΟΡΦΟΙ APPELLANTUR.

§. 1.

ORdo & methodus jubent, ut in
hoc capite, de *Lapidum αμορφών*
varietatibus aliquid delibem, præ-
suppositis lapidum, cum in genere, tum
in specie, definitionibus: quæ ab aliis au-
toribus traditæ sunt, quare hoc labore
supersedeo.

§. 2. Primum se offert SAXUM
ARENARIUM, quod variis in locis agræ
nostri reperi: de quo monendum, quod
unum genus, si ex terra fodiatur, tam
molle fit, ut leviori ictu & allisu in frustra
diffiliat: si vero aëri exponatur, sensim
atque sensim indurescat, firmioremque
cohæSIONEM acquirat: quale saxi genus in
Sebergo prope Gotham urbem inveni: al-
terum *genus valde durum* est & *firmissime*
cohæret, cujus petræ passim in agro no-
stro occurrunt. Colores inter se discre-
D pant,

pant, *luteus*, *albus*, *ruber*, *gryseus* & *fuscus*. Usus omnibus notissimus est.

§. 3. Ex soluto saxo *Arena* fit, quæ à phycis in *fossicam*, *fluviaticam* five *litteralem* & *marinam* dividitur. Duas priores species, circa nos videmus. *Arena fossica* ex montibus eruitur: huc etiam refero Speluncam arenariam, vulgo *die Sand-Höhle* / *die Sand-Grube* in Sebergo, quæ crypta ampla est, variaque fulcra fornicata habet, ne concidat, quæ tamen, ad ingressum, ingens & vastissima superincumbens moles fregit, & comminuit; quæ ruina non sine horrore conspici potest. *Arena fluviatica* five *litoralis* in Sala, & ad ejus ripas copiosior est. Usus arenæ multiplex deprehenditur, tam in purgandis & poliendis utensilibus, tabulatis conclavium metallisque, quam in destillationibus chymicorum & pharmacopæorum, conficiendis clepsidris, literisque scriptis exsiccandis &c.

§. 4. Huic accedit SAXUM GLAREOSUM, quod nitet & splendet micæ sterilis fere instar, vario colore conspicuum, nempe: *rubro*, *subviridi*, *albo* & *cinereo*. Cujus frustra ad speluncam *die Zeuse*

Teuffels-Höhle / & ad Hausbergum, aliis
que in locis reperi.

§. 5. TOPHUS five PORUS, quem
Agricola inter lapides numeravit, huc et-
iam pertinet : qui ad fontem vulgo *der*
Fürsten-Brunne copiosus est, & in ejus
aqua generatur : quando nempe ex par-
ticulæ, quas aqua vehit, præcipitantur,
corporibusque injectis adhærent. Soepius
etiam in locis incultis, circa pagum *Co-*
spita, in montibus ad vallem *das Rau-*
he-Thal / & in illo latiori monte bey
dem Lust-Schiffe / in der *Dische* &c.
inveni. In *Gembda* amne etiam reperi,
& *Vinariæ* in rivulo quodam, qui non
procul à via, qua à *Vinaria* ad *Erfurtum*
itur, ad sinistram viæ est. Non dicam
quod circa *Salfeldiam*, *Vinariam*, *Ertur-*
tum & *Gotham* reperiatur tofus. Ad or-
nandas componendasque curiosorum cry-
ptas, germ. *das Grotten-Werck* / col-
ligitur : alii contra pyramides ex hoc tofo
componunt.

§. 6. SAXUM CALCARIUM in-
ter gypsum frequens est, quod in calcem
uritur. *Salfeldiæ* etiam reperitur, me ipso
& *Encelio* testibus, qui *Lib. III. de Re Me-*

tallica dicit: *Lapis Calcarius in patria mea, ad Salam & aliis locis auff den Kalck Brüchen und Bergen.* Usus est insignis in conglutinandis muris, & dealbandis parietibus: Medicus vero varius est, quem jam non recensebo.

§. 7. GYPSUM, ut plurimum candidum est, rarius vero cinereum: cuius ingens copia, venæquæ latæ & majores in agro Jenensi notabiles sunt, de quibus venis *Agricola de natura fossilium Lib. V. Cap. 7.* dicit: *Gypsum in Misenis ad Salam ferè è regione Jenæ oppidi Thuringorum, in quo loco montes abundant venis gypsi dilatatis.* Quæ gypsi abundantia causa est, cur *gypsum ustum*, calcis vices, in conglutinandis muris, obeat: quod etiam *Kentmannus* suo tempore in Thuringia observavit; qui in *Nomenclat. fol. 26.* offert *Gypsum ustum*, quo *Thuringi calcis vice utuntur*, Spar = Kalck. Hæc gypsi copia non solum in Jenensi agro est; sed in tota fere Thuringia, v. gr. circa *Gotham in Sebergo, Salfeldiæ & Nortbusæ* in montibus, qui toti ferè gypsei sunt: de qua ultima urbe *Agricola de Nat. fossil. Lib. V. Cap. 7.* refert, quod ex cru-

stis

stis Gypsi, (intelligit Saxum fossile gypseum) *cinerei coloris*, *murus Northusæ in Thuringia extractus sit.*

§. 8. Præter illud, quod loco calcis in usum veniat, ex eo *plastræ* variorum colorum fiunt: quibus coloribus, quando gypsum miscetur, massam hanc tingunt: plurimæ vero *plastræ albæ* sunt, quales in arcibus Serenissimorum Saxoniae Principum, Collegio Jenensi, in auditorio publico Theologico & Medico, nuper extractis; Gothæ in cœnobio Augustinorum olim monachorum, jam Gymnasio illustri: Lipsiæ &c. Formantur ex hoc gypso combusto *Statuæ*, diversæ magnitudinis, *effigies hominum* aptissimæ, & *nummorum rariorum ectypa* accurata. Pollet virtute *exsiccandi*, *obstruendi* & *conglutinandi*, quare *externe* in sanguinis fluxu sistendo applicatur: *interne* vero sumptum, mortem adfert.

§. 9. ALABASTRUM, cujus fragmenta ad Salæ ripas inveni, candidum est, & aliquando rubris venis pictum. Non procul a Rudolphopoli *alabastrum* copiose eruitur, cujus varietates sunt:

Alabastrum album, purum,

Alabastrum corneum, purum,

Alabastrum album cum venis rubris,

Alabastrum corneum cum venis rubris.

Quæ species, si in frustra plana secantur & poliuntur, perlucidæ fiunt. Quia hic lapis mollis est, facili labore effigies sanctorum Apostolorum, aliorum hominum, animaliumque, à sculptoribus ex eo sculuntur. Porro fiunt ex alabaistro varia utensilia & vasa minora, ad pompam magis, quam usum domesticum, & infantum ludicra. Hujus lapidis pulvis, ingreditur unguentum alabastrinum, quod capitis dolores tollit. Curiosum de gypso experimentum habet Rob. Boyle Hist. fluidit. Sect. XVIII. & ex eo Jo. Jacob. Baierus in Oryktographia Norica Cap. IV. p. 26. ad quos Lectores remitto.

§. 10. MARMOR nigrum, cum venis albis: & album, cum venis nigris, in agro nostro offendi, cujus fragmenta minora in Sala, passim inter filices occurrunt. Eximie duritiei vero & nigricans, ad colorem cæruleum vergens cum venis albis, non procul à Salfeldia, è monte eruitur; cujus magna vena ante paucos an-

annos detecta est. Sed de hoc, aliisque, in vicinia, marmoribus, in ipso opere agam.

§. II. Marmor sequuntur SILICES, marmore duriores. Hujus diversæ species, tam in Sala, Leutra, rivulisque minoribus, quam in agris, vineis & montibus reperiuntur. Differunt inter se Silices nostri, *colore candido, nigro, flavo, fusco, rubro & dilute rubente*, aliquando etiam ex variis *mixto*. Illi Silices, qui in fluviis reperiuntur, plerumque molliores sunt, & non firmissime cohærent, quam alii, extra aquam positi. Sed verus filex, extra aquas, in agris, aut terra deprehensus, marmore durior est, & chalybis ictu & allisu, ex eo ignis elicitur; cujus species, quæ cornei coloris est, *Feuer-Stein* appellatur.

§. 12. Si Silices nullo ferro tractari possunt, quia durissimi sunt, ut omnem ferri aciem & vim eludant: quare ad sternendas plateas, requiruntur à fabris murrariis. Quamvis vero Silices ferri vim eludant, igni resistere non possunt, cujus fortissima vi, molliores redduntur, ut in minora frustula diffiliant; deinde pistillis

ingentis molis, ligneis, in inferiore parte ferro crasso circumdatis, à mola in altum sublati, ut lapsu graviore ruant, subjiciuntur, & in pulverem minutissimum contunduntur; quam molam, metallicorum vocabulo, *das Puch-Werck* appellare solent. Pulvis ille subtilissimus, cum cineribus clavellatis & cobalto in furno fusorio, in *fluorem cæruleum* funditur, ex quo deinde *Smaldum* paratur; quod *Salfeldiæ*, non procul ab urbe, in dem *blauen Farben-Wercke* / videre licet. Porro a Metallicis, ex filicibus præparantur fluores, vulgo *die Flüsse* / de quibus alio tempore. Medici filices *pulveribus dentifriciis* immiscent; Sic etiam ex hoc lapide extrahitur laudatissima *Tinctura nephritica Amelungii*, in nephritide & calculo, miseris magnum levamen præbens.

§. 13. JASPIIS, inter pretiosos lapides ab omnibus numeratus, auro includitur, & sculpturas recipit. Hujus *Sanguinea species* copiosa in agro nostro est, variisque in locis reperitur, nempe: in ripis altioribus *Leutræ* amnis, & quidem brachii dextri, vor dem *Pförtgen* hinter dem *gelben Engel* / non procul à ponte hu-

hujus portæ, versus Salam: *item* ad cryptam, vulgo *die Teuffels Höhle!* & in *petra* quadam, prope pagum *Wöllnitz*. In his locis, jaspidis venas, tanquam strata, inter alia saxa reperi: quæ tam latæ sunt, ut plurimum unius digiti, rarius vero duorum digitorum, latitudinem superent.

§. 14. Eodem colore rubro, qui in jaspide nostro conspicitur, adjacentes etiam & vicini lapides tincti sunt. In jaspide vero, radiis Solaribus, tempestatumque injuriis, exposito, color *sanguineus*, in *dilute rubentem*, *flavescentem*, & *lacteum* mutatur. Huic coloris mutationi, similem Experimentum, ignis chymici ope absolutum, *Becherus in physica subterranea Lib. I. Sect. III. Cap. IV.* tradit: qui jaspidis *colorem sanguineum*, in *lacteum* convertit.

§. 15. Qamvis jaspis noster sculpturas recipiat, annulisque includi possit: ignari *pro silice* utuntur, & ex eo ignem copiosissimum eliciunt; quod causa est, cur *rother Feuerstein* appellatur. Simile exemplum, de Misniæ urbis incolis, narrat *Encelus Lib. III. de Re Metallica*, quod

jaspide spadiceo loco silicis, ad eliciendum ignem, usi sint, cum hâc exclamatione: *O sancta simplicitas Germanorum*. Jaspidis acuta latera, vitrum dividunt, quod de adamante novimus. Tale experimentum etiam, cum silicis durioris frustulis, acutis, facere possumus. Usus in medicina observatur varius, tam *ad sistendum sanguinem*, commendante *Andr. Cæsalpino Lib. II. de metallicis Cap. 39.* & *os ventriculi corroborandum*, teste *Agricola de Nat. fossil. Lib. I. Cap. 12.* quam *ad absorbendum*, & *partum difficilem, faciliorem reddendum*, si ad femora parturientis alligetur: quae virtus *aëtiti* à vulgo tribuitur, & *Magnetis Helmontius* adscribit. Quid de hâc operandi vi statuendum, & quomodo in parturientis corpus agat, partumque acceleret? in *Dissertat. mea de superfluis & noxiis quibusdam in chirurgia*, §. VII. pag. 8. dilucide explicavi. Laudant etiam magi *sigillum ex jaspide paratum*, cui *Leporis*, animalis fugacissimi, effigies insculpta est, in *avertendis abigendisque diaboli insultibus*: quod sigillum à Salomone, Israelitarum Rege, inventum esse, asseverant. An vero Diabolus timidi leporis imaginem, &

ja-

jaspidem fugiat? prudentiores facile capient.

§. 16. Inter lapides perlucidos, merito numero LAPIDEM SPECULAREM, five GLACIEM MARIÆ, Græcis *σεληνίτην*, & Germanis *Frauen-Eiß / Marien-Eiß / Marien-Glaß*. Hic lapis cum gypso ejusdem fere naturæ est, si excipio, quod gypso perlucidior & purior sit: quod facili negotio probare possum, si lapidem nostrum in Gypsum comburo: & quod natura in terra, ex Gypso puriore, lapidem specularem producat. Reperitur aliquando in agro nostro, in venis Gypseis, quamvis in frustis minoribus. Copiosior autem circa arcem Schwartzburgicam, cujus frusta aliquando quatuor digitorum latitudinem superant, & vitro veneto pellucidiora sunt. Aliquando etiam circa Numburgum urbem occurrit; copiosus vero *in Thuringia ad secundum lapidem à Northusa, in Steigera valle: & in Misena ad Salam*, teste *Agricola de nat. fossil. Lib. V. Cap. 9.* Impurus contra specularis lapis est, qui prope vicum Pösenek eruitur, luteus existit, & non admodum perlucidus est.

§. 17. Ex lapide hoc, veteres *fenestrarum orbes* formarunt, ligno, *plumbo & chartâ* includere: quales fenestras in vicinia nostra, *Merseburgi, in templo vetusto* offendit *Agricola, confer ejus Bermannum Cap. 32. & de natura fossil. Lib. V. Cap. 8.* Tales fenestras in aliis etiam locis vidit *Kentmannus, qui in Nomenclat. fol. 32. N. 2. Selenitem pellucidum & fossillem, ex quo in Thuringia, Saxonia & vicina Marchia orbes fiunt, qui fenestris inseruntur, nobis offert.* Cum vero vitrum, speculari lapide multo vilius vendatur, tales fenestrarum orbes occurrunt rarissime. Curiosos tamen, in museis rarioribus & pretiosis, hoc lapide *papiliones, & plantas minores ac imperfectas, nempe muscos & picturas minores rarioresque, includunt, atque tegunt; taceo, quod aliis usibus etiam conducat optime.* Hic lapis à foeminis & puellis in pulverem teritur, & loco talci, faciei fordes abstergit, illamque nitidiorem reddit, *confer Agricol. loc. cit.* Idem *Agricola* lapidis specularis *ramenta, nucis avelanæ quantitate, contrita, ex vino, ut bibantur à Dysentericis, tutissime suadet, vide ejusd. Lib. V. de nat. fossil. cap. 8. & in*
Ber-

Bermanno Cap. 32. omitto reliquas vires, ab autoribus passim traditas.

§. 18. Præterea RUBINI & HYACINTHI *minores*, aliquando in Salæ fundo, inter aquas observantur, quamvis rarissime: quos pretiosissimos lapides, & valde exiguos, ad Salæ ripam prope Salfeldiam reperi. De quibus in posterum. Prætereo FLUORES *rubros, subcinereos, candidos &c.* consulto, quos aliæ occasione reservo. Rariores sunt in agro nostro, frequentiores contra in regione Salfeldensi.

CAPUT VI.

DE LAPIDIBUS FIGURATIS EX LUSU NATURÆ.

§. I.

ANtequam de lapidibus figuratis, tam *ex lusu naturæ*, quam *transmutatione* vel *pertrificatione*, agam, monere volui, mihi non animum esse singulos lapides, figuris æneis exprimendi, cum apud *Carol. Nicol. Langium*, in *historia*
Ls.

Lapid. figurator. Helvetiæ: Eduar. Luidium in ichnograph. Jo. Jacob. Scheuchzerum in variis de hac materia libellis, Jo. Jacob. Baierum in Oryktographia Norica, &c. reperiantur nitidis & accuratioribus figuris expressi; sed illos saltim lapides, quorum figuras nullus curiosorum hactenus expressit, proferam: illam quidem ob causam, ut inutilibus sumptibus, cum editoris vel Bibliopolæ, tum ipsius emptoris curiosi, parcam: quia figuræ æneæ copiosiores, libros reddunt pretiosiores. Interim tamen figuras, nostris lapidibus similimas, ex Clarissimi Jo. Jacob. Baieri Oryktographia Norica, quæ omnibus curiosis in manibus est, huc referam, commemorabo & ad illas lectorem remittam; cujus etiam methodum, naturæ convenientissimam, in hoc libello sequar. Porro retineo eandem, Clarissimi Baieri, Lusus Naturæ explicationem optimam.

§. 2. Exordiar à LAPIDIBUS FIGURA MATHEMATICA CONSPICUIS, quarum differentiæ variæ, in agris, vineis, montibus, Sala fluvio, Leutra, aliisque rivulis occurrunt copiosissime, quales sunt:

*Lapides figura quadrata præditi,
triangulares, angulis acutis & ob-
tusis.*

*quinquangulares,
sexangulares,
figuram Rhomboideam exprimen-
tes,*

*ovales plani,
pyramidales,
conici,*

*figuram cubicam referentes,
oblongi &c.*

§. 3. Inter lapides rotundos, conve-
xos, globosos & aliquando ovi figuram
æmulantes numero AETITEM, vulgo
Adler-Stein / Klapper-Stein; cui
varia nomina, pro diversitate materiæ,
quam continet, antiqui Fossilium cetera-
rumque Rerum Naturalium Inquisitores
diligentissimi, Dioscoridem puta, Plinium
Agricolam, &c. haud inepte imposue-
runt. Simpliciter Aëtites dicitur, qui la-
pillum aut arenam continet: Geodes, qui
terram; & Enhydros, qui liquorem inclu-
sit. Præterea reperitur etiam aëtites ina-
nis, in quo nihil observatur: in aliis con-
tra lapillus est, interiori lateri adhærens.

§. 4.

§. 4. Neglectis nominum derivationibus, ad locum natalem progressum facio, qui ad montium radices, & ad Salæ ripas est. Occurrit enim apud nos (1) *Aëtites asper, durus, ferrugineus, lapillum, callimum, continens*, ad Salam. (2) *Aëtites cum lapillis, crystalli instar splendentibus, & interiori cortici adnatis*, in Salæ ripis: de quo *Agricola de Nat. fossil. Lib. V. cap. 17. Miseno autem ad Salam nato, &c. quia plerumque adhærent, cum quatiuntur, sonum non edunt. Adhærescunt vero ad eum, quem gignunt montes ad Salam siti, parvi & candidi, ac crystalli instar splendentes* (3) *Geodes luteus figura ovali, Ochram continens*, ad Salæ ripas. De ochra in Geode, *Cap. IV. §. 6. pag. 46. dixi.* (4) *Enhydros minor, candidus, lævis & durus*, in Sala fluvio rarissime; qualem non procul à pago Schwarza in Sala reperi. His adjicio aliam aëtitis speciem, *Enorchis* dictam, quæ species, nomen à testiculo puerili accepit, & magnitudinem ovi columbini æquat, nempe ille lapis, qui inclusus est. Talem inveni in amne Schwarza, cujus nomen fit: *Enorchis dura, lævis.* Vulgaris vis, quæ aëtiti à chirurgis fu-

superstitiosis mulierculis tribuitur, est, quod, si brachio alligetur, abortum præca-
veat; si femori, partum faciliorem red-
dat: quam vim, a ligatione femoris, non
vero aëtite, oriri, in *Dissertat. mea de su-
perfluis & noxiis in chirurgia*, rationi-
bus probavi. Huic aëtiti *Valeriola* tan-
tam vim adscribit, ut, si in femore post
partum alligatus maneat ex oblivione,
uterum ipsum extrahat: qualem histori-
am, de *Valentia*, Ponsoni Jonberti con-
juge, narrat. Sed hanc Valentiam in
partu difficili fuisse, ex alligatione aëtitis
conjicio. Jam constat inter omnes medi-
cos & obstetrices, partum difficilem, sæ-
pissime uteri prolapsus causari: qui pro-
lapsus ut plurimum motum vehementio-
rem embryonis, & virium prostrationem,
sequitur, cui accedit, quod uterus, a mo-
tu fortiori infantis expandatur, & liga-
menta uteri, cum extenso utero, elongen-
tur: quibus fit, ut ligamenta, ultra natura-
lem longitudinem extensa, uterum multo
demissius teneant: hunc uteri prolapsus
adjuvare solet copiosa aqua in utero, &
extra uterum, collecta. Ex his causis ute-
ri, aut vaginæ uteri prolapsus fit, quam-
vis

vis in femore nullus aëtites alligatus sit, neque in tota urbe reperiatur.

§. 5. Non minus superstitiosa, quam absurda est illa vis, aëtiti à Græcorum monachis tributa, quod furem & furti reos prodat: quod experimentum apud *Petr. Bellonium Observ. Lib. II. cap. 23.* & *Anselm Boëtium de Boot Lib. II. de gem. & Lapid. cap. 198.* legitur. Alii putant, aëtitem divitias augere, & amorem conciliare posse. Medici vero, cum particulis terrestribus gaudeat, easdem terræ figillatæ vires in morbis malignis habere dicunt. Plura de hoc lapide narrant, *Guil. Laurenbergius in historica descriptione aëtitis, sive lapidis aquilæ*, & *Jo. Laurent. Bauschius in sched. de aëtite.*

§. 6. Pertinent ad mathematicas figuras **CRYSTALLI**, quia Sexangulares sunt, quæ rariores inter Salæ arenas, aut in aëtite reperiuntur. Majores vero in fodinis cuprariis Salfeldensibus, imprimis in dem *St. Johannes Stollen zur Ehre Gottes* / & in regione *Reichmansdorfsen*, non ita procul à pago *Schmiedesfeld* in nova fodina, der *St. Josephs Stollen* / ex qua fodina ipse *Crystallus*
can.

candidas & pellucidas, & luteas ac nigras, haud diaphanas deprompsi. Virtutes crystalli omitto, apud autores medicos, & Boëtio l.c. legendas: qui Boëtius ex crystallis oleum & sal parandi modum tradit Lib. II. de gem. & lapid. Cap. 74.

§. 7. BELEMNITES ad conicas refertur, qui in vineis nostris & agris reperitur. Duas belemnitæ species in vineis ad viam, qua itur ad pagum Ammerbach deprehendi, & figuris & Clarissimi Jo. Jacob Baieri loc.cit. Tab. I. fig. 5. & 6. exacte respondent. Nolo hic multa de Belemnite differere, quia in agro nostro rarius occurrunt, confer sæpius commemorati Baieri Oryktograph. Noric. pag. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. qui proluxior in hac materia est. Inter conicas figuras numero STALACTITEM five STALAGMITEM Germ. Tropff-Stein / in cryptis variis occurrentem, imprimis in illis, quæ Rodæ sunt.

§. 8. A conica figura recedit CERAUNIA NIGRA, Germ. Donners Stein / Donner-Keil / Straals Stein / quia à tonitru in terram dejici creditur. Cujus varietates duas apud nos reperi, unam cum foramine, alteram sine

foramine, quas *Illustris Georg. Wolfgang Wedelius*, in vineis repertas à rustico accepit, mihiq̃ue ostendit. Creditur, hunc lapidem in nubibus, ex particulis lapidosi & metallicis, à solis radiis cum aquis in altum sublatis, generari, & nubium motu perpetuo vehementiorique ita comprimi, & solis reliquarumque stellarum calore in solidissimum corpus indurari: quod durissimum & lapideum corpus tandem nubes rumpat, magnaque vi & strepitu in terram decidat, & obstacula prosternat. Cum vero certæ ac determinatæ figuræ in ceraunia observentur, quæ *malleo* & *cuneo* propriæ sunt, hunc lapidem, non *lusu naturæ* in nubibus; sed *arte factum* esse, conjicio. Illa enim *cerauniæ* species, quæ *mallei figuram refert*, perforata est, & *foramine*, in uno latere ampliori, in altero vero angustiori conspicua; quale foramen in malleis ferreis est. Hæc mallei figura cum *foramine*, causa est, cur existimem, lapidem hunc à veteribus ita formatum esse, ut mallei, aut alius instrumenti vices obeat. Nulla enim ratione explicari poterit, *quomodo nubes hanc mallei figuram, cum foramine pene-*
tran-

*trante efformet : & si aëris motum, nubi-
umque pressionem ab omni latere statue-
rimus, cur non rotundus, aut teres lapis
fiat, nullo foramine notatus ? aut quæ sit
perforationis causa, & quodnam instru-
mentum, quo perforetur ?*

§. 9. Altera cerauniæ nostræ species,
cuneum refert *arte factum*. Verisimilior
est sententia mea, quod hic lapis à veteri-
bus ex durissimo lapide confectus sit, ut
in *findendis lignis*, quando securi prius
fissura facta est, adhiberi possit, aut ad
polienda metalla conducatur, quod de hæ-
matite novimus, aut ad *alios usus*, nobis
incognitos. Objiciet quis, *plerumque*
(quamvis non semper) *cerauniam in illis*
locis, aut non procul ab iis, quæ fulmine
tacta sunt, reperiri : Cui respondeo, quod
ab aliquando ad semper nulla valeat con-
sequentia; sed quod forte talis lapis à mul-
tis annis, aut ab inundationibus, aut ab
aliis illatis ruinis &c. in terra absconditus
jaceat, aut vomere ex agro erutus sit, &
post illata à fulmine damna, quæ diligen-
tius inquiruntur, reperiatur. Reperiun-
tur etiam cerauniæ in agris, vineis & flu-
minibus nullo fulmine tactis.

§. 10. Hæc de ceraunia habui, & *Lectori curioso* communicare volui, non, ut meam sententiam atque opinionem, illi obtrudam, tanquam certissimam, sed probabiliorem & rationi convenientiorem. Si quis vero certiore, ratione physica, aut experimento quodam probatam tradiderit, illi minime invidebo; sed prolatam in publicum, tam cupide, quam amice suscipiam. Vulgus credit cerauniam fulminis tactum à domo, in qua est, avertere, &c.

§. 11. ASTERIÆ vel STELLARES aut ASTROITÆ sequuntur; quos in *lapide duro, polituram recipiente collectos*, vidi inter curiosa *Clarissimi TEICHEMEYERI, Physices experimentalis Professoris, in Jenensium Academia, Fautoris æstumatissimi*. Hi Astroitæ in agro nostro reperti sunt, quamvis rariores sint, quorum figuræ exacte respondent *fig. 12. & 13. Tab. I. Oryktogr. Noricæ Jo. Jacob. Baieri*. Nullum usum in mechanica & medicina præstant; sed à curiosis ad oculi delectationem colliguntur.

§. 12. Sequitur jam *altera lapidum ex naturæ lusu figuratorum classis*, in qua
LA-

LAPIDES, QUI VEGETABILIA ET ANIMALIA, AUT EORUM PARTES REFERUNT, ad quos pertinet DENTRITES, *sive lapis, arbores minores, muscos &c referens: quales in lapide albo fissili, ad radicem montis Hausbergi, versus pagum Ziegenhann reperi. Multo vero elegantiores sunt, quos Salfeldiæ ad fodinam argentariam, das Haus; Sachsen / in Silice vidi. In Silicibus Salfeldensibus, illud peculiare observavi, quod semper, in quo latere lapidis fissio etiam fiat, aut, si minorem lapillum decusserim, perfecta arbusculi aut musci figura conspiciatur. Præterea in his silicibus minores soles & stellulas videre licet.*

§. 13. LAPIS JUDAICUS in monte der Steiger à me repertus est, cujus figura Boët. *de Boot loc.cit. fig.3.* haud abfimilis. *Langius Part.I. pag.315. in materia medica* lapidis judaici mentionem facit, in Thuringia circa Neilstädt & Langensalza urbem reperti. Omitto reliquos lapides, variorum fructuum, PYRI, POMI, PRUNI &c. speciem æmulantes, quos partim ad Salam & alios rivos, partim in agris & vineis, aut montibus de-

prehendere licet. Huc etiam refero CUPRI MINERAM VIRIDEM, BOTRYTEM, five *uvas multas, racematim sibi adhaerentes* referentem, quam mineram ex fodina der Haupt / Schlüssel / prope pagum Rönitz / in Ducatu Schwarzenburgico, deprompsi.

§. 14. Progredior ad illos LAPIDES, QUI HOMINUM ANIMALIUMQUE CORPORA REFERUNT: inter quos numero illum lapidem, cujus *Agricola Lib. V. de Natura Fossilium cap. 5.* meminit, qui Salfeldiæ, in vicinia nostra, repertus est, & FIGURAM PECTORIS CUIJSDAM HOMINIS REPRÆSENTAVIT, de quo loco citato *Agricola: At Salfeldiæ in Thuringiis, ex puteo viginti duas orgyas (Lachter) alto, effusus est Lapidis, qui solidi pectoris speciem præ se ferebat, longus sesquipedem: latus palmas tres: crassus anteriori parte, ubi costæ terminabantur, digitos sex: posteriori, ubi erant vertebrae mediæ perforatæ, tres; Sed spina vacua erat ab eo, quod medullam exprimeret: extrinsecus autem lapidis color insidebat, aut niger, aut*

Tab. I.

Fig. 2.

Fig. 1.

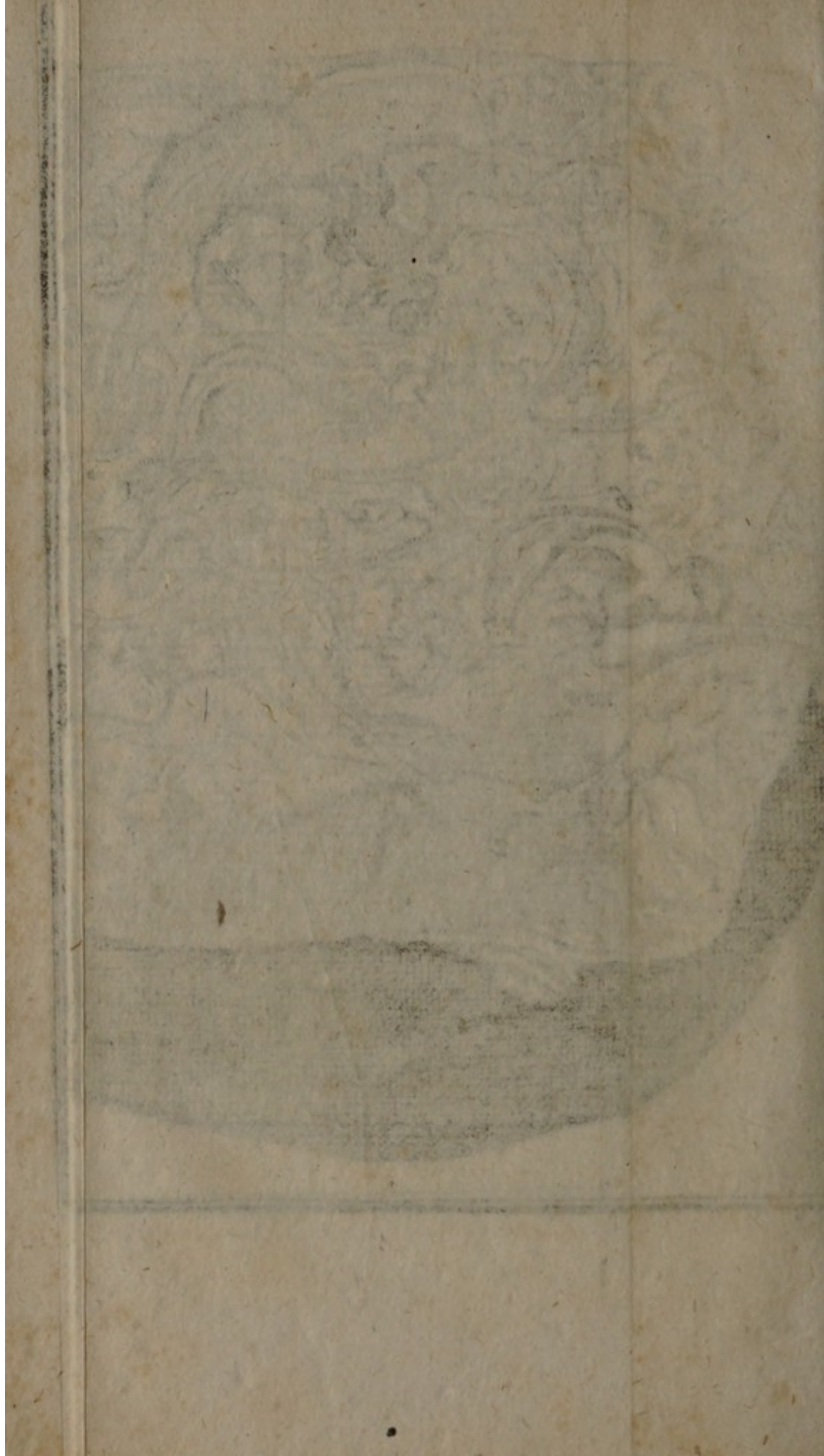

Fig. 3.

Tab. II.

aut rarus: intus lapidis arabici similis. Verum hunc natura singularem procreaverat.

§. 15. Porro LAPIS PEDEM HOMINIS AMPUTATUM REFERENS, cujus imaginem Fig. I. Tab. I. quodammodo exprimit, ubi monendum, *quod hic lapis naturalem hominis vivi magnitudinem adæquet, durus & luteo colore tinctus sit.* Hunc lapidem in planitie illa, quæ circa famosissimum diversorium, *das Rufft Schiff* / est, inveni.

§. 16. LAPIS OS ILEI ISCHEI & PUBIS REFERENS, quem Fig. 2. Tab. I. adumbrat, non procul à pago *Glicero de* / inter alios lapides à me visus, & repertus, qui etiam naturalem fere magnitudinem æquabat.

§. 17. Separatim vero contemplandus est ille LAPIS, in quo Num. 1. TULIPA, Num. 2. & 3. AVES, Num. 4. HORRIDA VIRI BARBARI FACIES, Germ. *ein Frazen-Gesichte* / Num. 5. FOLIORUM RAMIFICATIO (*Laub-Werck*) Num. 6. INFANS DEXTRA MANU CAPUT FULCIENS, conspiciuntur; hujus lapidis faciem Figur. 3. Tab.

Tab. II. exprimit. Sed has figuras, conchilia diversæ magnitudinis, & lapilli in cryсталlos mutati, ita formarunt, ut non sine curiosorum admiratione examinari possint; quem lapidem mihi humanissime communicavit *Excellentissimus HERMANNUS FRID. TEICHEMEYERUS, Phil. & Medic. Doctor, Physic. Experimental. Professor ordinar. & Medicinæ extra ordinem, in Academia Jenensi, Fautor æstumatissimus*, ut in magnitudine naturali hujus lapidis faciem depingi curarem.

§. 18. LAPIS OS FRACTUM REFERENS, vulgo OSTEOCOLLA, qui propter figuram ossis fracti, & virtutem fracta ossa conglutinandi, à Germanis *Bein-Bruch / Bruch-Stein / Bein-Stein* appellatur. Reperitur sæpius in agris nostris ac vineis; virtutes hujus lapidis apud Medicos & Chirurgos leguntur, & apud *Anselm. Boët. de Boot, in Gemmar. & Lapid. Histor. Lib. II. cap. 234. & 235.* ubi mirabilia de hoc lapide narrantur: quæ ex *Matthiolo & Quercetano* desumpta sunt. Minime vero his autoribus credere possum, quod osteocolla, ma-
ne

ne & vesperi ad sesquidragmam in vino assumpta, multo minus una osteocollæ drachma in vino rubro propinata, intra tres, quatuor aut quinque dies ossium fracturas curet. Sed potius cum *Hildano*, hanc, tam cito conglutinandi vim, in dubium voco, qui in *Observat. Chirurgicar. Cent. III. Observat. 90.* hoc iudicium de ea vi fert, cujus verba sunt: Ego, & si^o ipsum (*scil. Lapidem*) in fracturis ossium^o præstantissimum esse, in controversiam^o vocare, minime contendam, attamen intra tam paucos dies, ut scribunt *Mathiolus*, & *Quercetanus*, ossa fracta, sanare^o posse, non facile mihi persuadere possum.^o De hoc lapide denique monendum est, quod quidam curiosorum, illum inter ossa petrificata referre velint, atque numerent: quia ego vero talia indicia, in hoc lapide nondum observavi, merito inter lapides, ex naturæ lusu figuratos, pono.

§. 19. Ultimus hujus classis MYITES est, vel *Lapis, muris sedentis, seque contrahentis, figuram repræsentans*, Germ. *Mäuse-Stein*; quem lapidem, quamvis hætenus ipse nondum viderim, tamen inter nostros numerare volui, quia *Kent-*

man-

manno & Albino testibus, loc. cit. in Thuringia reperitur: quare curiosos ad quaerendum invito. Omitto reliquas in lapidibus figuras, ex conchiliorum & lapillorum variorum congerie ita formatas atque compositas.

CAPUT VII.

DE
LAPIDIBUS EX QUORUNDAM
VEGETABILIVM ET ANIMALIVM
MUTATIONE FIGURATIS.

§. I.

HActenus de *lapidibus nulla certa figura gaudentibus, & ex naturæ lusu figuratis*, dixi. Sequitur jam ordine tertium genus *Lapidum, ex transmutatione vegetabilium animaliumque, figuratorum.*

§. 2. Antequam vero de his lapidibus ago, cui Sectæ me addixerim, cuique rationi meam sententiam subscripserim, dicturus sum. Constat, diversas sententias de his lapidibus in publicum prolatas esse,

esse, quarum *prior* ex *naturæ lusu* hos ita *formatos esse* statuit; *altera* vero per *Semini-
um quoddam occultum in terra generari
ac propagari*, hoc lapidum genus, tradit;
ultima denique *Diluvii Universalis* (cu-
jus mentionem facit Sanctus ille Vir
MOYSES, *Gen. VII.*) *monumenta exi-
stere* credit. Cum vero *primam sententi-
am* refutent exempla quotidie fere reper-
ta & reperiunda, & *altera* minime rationi
conveniat, nullaue causa, nullusque
modus evidenter probari ac demonstrari
possint, & *ultima* probabilior sit, multis-
que experimentis comprobata, eam opti-
mam ac verissimam pronuncio. Nolo hic
causas & modum mutationis animalium
& vegetabilium in lapides explicare, quia
alii autores sat prolixè de his egere; quo-
rum facile princeps est JO. WOOD-
WARDUS; quem sequuntur JO. JA-
COBUS SCHEUCHZERUS, JO. JAC.
BAIERUS, DANIEL SIGISMUNDUS
BUTTNERUS, & alii. Sententiam ho-
rum Virorum Curiosorum roborant *con-
chilia petrificata*, *pisces* in lapides mu-
tati, in quibus *squamæ distinctæ* conspi-
ciuntur, vel *semipetrificata*, ubi *skeleton*
cum

cum *cauda* & *capite* evidentissime observantur, *cancris petrefacti*, in quibus *chela* adhuc rubent, *araneæ*, &c. Vegetabilia petrificata etiam ex fodinis Manebacensibus copiose eruuntur, in quibus *fibræ plantarum*, *figuræ* nitidæ, satis distinctè conspiciuntur, quales plantæ sunt: *Arun- do vulgaris*, *polypodium*, *felix mas* & *fæmina*, *Equiseti diversæ species*, &c. Qui vero de hujus rationis veritate dubitat, legat jam laudatorum virorum libros, de hac materia conscriptos, hosque lapides paullo diligentius inspiciat, imprimis vero illa specimina, quæ semipetrificata sunt.

§. 3. Quamvis jam certum sit, quod multa animalia atque vegetabilia, in lapides conversa, Diluvii Universalis monumenta sint, tamen maxime probabile, & rationi consentaneum esse mihi videtur, etiam quædam animalia aut vegetabilia petrificata, in certis regionibus reperta, à particulari inundatione, in illa regione ante multos annos observata, aut à quodam terræ motu majori, derivare voluisse. Magnæ enim inundationes certas terras aut regiones diluendo evertunt, quarum tristissimum exemplum, de Frisia Orientali nostra

strâ memoriâ novimus omnes. Non dicam de inundationibus aliorum terrarum, v. gr. Italiæ, &c. aut insularum; neque recensebo varias veterum historias.

§. 4. Lapidibus vere petrificatis, præmittam *illa corpora, quæ topho saltim incrustata sunt, & lapidis figuram externam referunt*, quamvis vegetabilium textura & fibræ non prorsus immutatae sint; sed topho saltim tecta, longo tempore vero in lapides mutantur. Specimen tophaceæ incrustationis est MUSCUS PETRIFICATUS, vulgo sic dictus, qui in fonte *Jürsten-Brunne* / cujus memini in Cap. III. §. 18. 19. & 20. pag. 30. & 31. occurrit. Reperitur etiam aliquando in *Gembda*, quod loc. cit. §. 17. pag. 30. dixi: Sic etiam prope *Vinariam*, in rivulo quodam muscum, gramina atque folia arborum topho obducta, vidi. Porro in fonte nostro *Jürsten-Brunne* occurrunt

GRAMEN PETRIFICATUM,
ARBORUM RAMENTA VARIA PETRIFICATA,
FOLIA SALICIS PETRIFICATA.

FO.

FOLIA ALNI.

Sed FOLIUM FAGI PETRIFICATUM reperi in der Ziste.

§. 5. *Vera autem Petrificata vegetabilia sunt, v. gr. LITHOXYLA, quorum non multa in agro nostro vidi. Præter illud Lithoxylum, five lignum petrificatum, cujus Mylius in museo suo mentionem facit, quod ex sala nostra delatum sit, à me ELATITES, five lignum abiegnum petrificatum, ex terra non procul à pago Recho mans. Dorff erutum, observabatur quamvis parvum fragmentum fuerit. DRYTES, vel lignum quercinum in lapidem mutatum, ante paucos annos in vicinia nostra prope Leucopetram reperiebatur, in mola quadam. Hæc sunt Lithoxyla nostra, quot hætenus mihi videre contigit. Ceterum de lignis in lapides mutatis, jam dudum peculiaris liber prodiit, cujus inscriptio: Francesc. Stellutti Trattato del legno fossile minerale nuovamente scoperto, vel quale brevemente si accenna la varia, & mutabil natura di detto legno &c. in Roma 1637. fol.*

§. 6. Progredior ad ANIMALIA
PE.

PETRIFICATA. Horum præter conchilia nullum vidi, si excipio, quod in vicinia agri nostri, prope *Tonnam* urbem, **TOTUM** fere **UNICORNU SCELETON PETRIFICATUM** ex arenosa marga erutum sit: de quo Spectatissimi ac gravissimi Medicorum Gothanorum Ordinis Tractatus Germanicus ac Latinus prodire, in quibus *Guilielmi Ernesti Tenzelii* sententia, quod Elephantis Sceleton fuerit, solide refutatur. Huic Unicornu Fossili non multum dissimilia sunt **OSSA PETRIFICATA**, quæ in præterito anno non ita procul ab Erfurtho, inter pagos *Kinhausen & Zieffenthal* / rusticus aratro ex agro eruit. Non possum certo hæc ossa inter unicornu fossilis fragmenta ponere, vel illis adnumerare, quia parva saltem fragmenta apud *Experientissimum JO. BERNHARD. ZIEGLERUM, Med. Doct. & Physicum Territorialem Erfurtemsem*, vidi. Interim tamen colore & sapore parum aut nihil à vero unicornu discrepant.

§. 7. Transeo ad **CONCHILIA PETRIFICATA**, & quidem I. ad **UNI-VALVIA**: quorum species, quæ apud

nos occurrunt, sunt: *Cornua Ammonis* seu *Nautilitæ*, *Buccinitæ*, *Cochlitæ* & *Echinitæ*. Nautilitarum, vulgo Cornuum Ammonis, in agro nostro, primum specimen est NAUTILITES *superficie levi, lineis simplicibus, undosis*, cujus nitida figura apud *Baierum* loc. cit. *Tab. VI. fig. 8.* conspicitur: Hanc speciem Jenæ, non procul à domo illa *das Jäger-Haus* inveni, & Erfurti vor dem *Schmelzer-Thor* / ac Gothæ in dem *Schloß-Graben*. Alterum specimen est CORNU AMMONIS five NAUTILITES *levi superficie & lineis flexuosis, profundius insculptis*: cujus lapidis unum exemplar, non procul à fonte *Fürsten-Brunnen* reperi, plura vero Erfurti bey der *Cyriacks-Burg* / und an der *Gera* vor dem *Thore* / & Gothæ in des *Schlosses Grimmerstein* Graben. Faciem horum lapidum in *Baieri Oryctograph. Norica Tab. VI. fig. 9.* quodammodo adumbrat, quamvis noster lapis hanc figuram magnitudine ad sextam fere partem superet. Tertium vero specimen est CORNU AMMONIS *verrucosum*: cujus imaginem exprimit *Baieri* cit. *Tab. II. fig. 14.* quod an dem *Steiger zu Sebz*

Jehna ; vor dem Brüller-Thore zu Erfurth / an der Cyriack's-Burg ; zu Gotha in dem Schloß-Graben / bald in der Gegend der Vogel-Stangen.

§. 8. Sequuntur BUCCINITÆ. Hujus lapidis duas diversas species in regione fontis, des Fürsten-Brunnen/reperi. Naturalis hujus Buccini figura, (ante petrificationem puta) videre licet in MARTINI LISTERI *Histor. Conchilior. Lib. I. Sect. I. Num. 3.* cujus nomen est : *Buccinum admodum tenue, circiter quinque spirarum.* Secundæ speciei figuram etiam apud *Listerum* loc. cit. *Num. 20.* vide, cujus nomen : *Buccinum parvum ventricosius, ad modum dolioli, ore angusto.*

§. 9. Breviores vero & ampliores sunt COCHLITÆ. Variæ hujus generis species in agro nostro occurrunt, imprimis in fonte Fürsten-Brunnen/ & ad ejus ripas. Nolo hic diversas species recensere, ne nimis prolixior sim.

§. 10. Rotundi vero sunt & heli-
bus carent ECHINITÆ, Germ. Knopff-
Steine: quorum duas diversas species vi-
di. Primam in vinea ad viam, qua itur
ad pagum Ziegenhann/ reperi, & regu-
la-

laris est, cujus figuram accurate exprimit *Baieri fig. 33. Tab. III.* Altera vero, & omnium quotquot hactenus vidi, maxima est, quam apud *Illustrem. G. W. WEDELIIUM* vidi.

§. II. Restat II. *Conchiliorum petrificatorum Classis*, in qua agitur de *BIVALVIBUS*, qualia sunt in nostro agro: *Conchites, Mytilites, Musculites, Pectunculites & Bucardites.*

CONCHITES maximus, margine lato, & ad alteram ejus partem sinu amplo, striis longitudinalibus & transversalibus, in der *Behnse* repertus est; cujus faciem, si excipio quod paulo major sit, *Figur. I. Tab. IV. Baieri* exprimit.

MYTILITES minores, vulgares fluviales, confer *Tab. IV. fig. 5. & 6. loc. cit.* circa *Cospita* pagum, & in monte prope *Loßda* vicum.

MUSCULITES vulgaris, in radicibus montium *Kirchbergi & Hausbergi*, versus pagum *Ziegenham* &c. circa *Vinarium*, & circa *Erfurtum*, inprimis vero ad montem *Peters-Berg* / *Gothæ* in *Sebergi* lapidibus quibusdam.

§. 12. Non minus etiam PECTUNCULITÆ & PECTINITÆ apud nos occurrunt, quorum species diversæ magnitudinis inter rariora sua servat, *Excellentissimus GEORG. CRHRIST. TITTIUS*, *Med. Doct. Comes Palat. Cæsar. & Consiliar. Schwarzeburgicus*. Has species & prope pagum Gleina/ vulgo Kleine in agris collegi. Erfurti etiam occurrunt.

§. 13. Agmen denique claudunt BUCARDITES, à figura sic dicti, veteribus & nonnullis HYSTERAPETRÆ & HYSTEROLITHI, quia muliebri pudendum exprimunt. Meus *Bucardites*, quem non ita procul à fonte notissimo Fürsten-Brunnen reperi, nihil aut parum à figura 21. *Tab. IV. Oryktographiæ Baierianæ* differt. Tantum de lapidibus ex transmutatione figuratis.

CAPUT VIII.

DE SALIBUS.

§. I.

DE Salibus jam acturus, moneo, me non omnia Salia, quæ ex combustis rebus variis, animalibus, vegetabilibus &c. produci possunt, ad hoc Salium Caput referre; Sed illa tantum, quæ ex aquis falsis, aluminosis, nitrosis &c. coquuntur, aut ex terris & lapidibus, cum lixivio extrahuntur, & calore denique inspissantur, qualia sunt: *Sal vulgare*, sive *commune*, *Nitrum Alumen & Vitriolum*.

§. 2. SALIS, quo utimur ad condendum, Græcis αλς, German. *Salz* / *Ritchen* / *Salz* / tria genera in orbe sunt: *Fossile*, *Marinum* & *Lacustre*. Quamvis in agro nostro Salis scaturigines deficient, nullumque Sal fodiatur aut coquatur, defectum nostrum vicinorum Salibus, & parvo pretio, supplere possumus. Copiosum enim coquitur *Halæ Hermundur*, de quo peculiaris libellus prodiit, *Franckenbusæ*, & aliis in locis. Cum in
agro

agro nostro nullus Sal fit, lubens ejus virtutes prater eo.

§. 3. A Sale non multum recedit NITRUM, quod copiosum in Thuringia coquitur, & in agro nostro reperitur in illis locis, in quibus ex animalium & vegetabilium regnis putrificatio fit. Sic etiam ex urina in fimetis, stabulis &c. Copiosè coquitur Nitrum Numburgi extra urbem, & Gothæ ac in aliis Thuringiæ locis, ubi ex terra cum lixivio elicitur. De hac Thuringiæ terra nitrosa *Kentmannus in Nomenclat. fol. 3. Num. 40.* glebam ostendit, cum his adjectis verbis: *Terra Nitrosa Thuringica, quæ in multis locis corrium terræ occupat. Unde vix ullibi plures officinæ nitrariæ, ut Mersburgi & Erfordiæ, item in villis Salpetrisch Erde.* Cujus varietas est *Terra Nitrosa sterilis, quam Thuringi Schalck* / *quasi nequam, nominant.* Confer Kentman. loc. cit. N. 41.

§. 4. Omitto coquendi parandique modum consulto, qui ab aliis Autoribus traditus est. Nitri vires variæ sunt, nempe ad fœcundandos agros, metallorum solutionem, fusionem & depuratio-

nem &c. Prætereo composita à pharmacopæis parata.

§. 5. *VETERUM APHRONITRUM*, in vicinia agri nostri *Leucopetræ* reperitur, *GUNT. CHRIST. SCHELHAMERO* teste, in *Comment. de Nitro Cap. III. pag. 43.* qui inquit: *Est & Oppidum Germaniæ, (vel potius urbs) Serenissimi cujusdam Saxonie Ducis sede celeberrimum, Leucopetra, Germ. Weis-senfels | ad Salam fluvium, alta sub rupe situm, ex qua ei arx principalis imminet. Heic in Domo Reverendi Ser. Principis Confessionarii cella est profundissima, quippe ex tribus infima, quæ simul altissimo fornice gaudet, tota in saxo excisa, è cujus summo per stirias excavatas, tandemque cadentes aqua continuè depluit, quæ ubi fundum attingit, in nitrum vertitur, durum, saxeum, ut malleo vix obtemperet; termini hujus cellæ, qui parietum sunt loco, eodem nitro incrustati sunt; prorsus ut vix rupis aliquid appareat. Hoc veterum esse aphronitrum nullum dubium est; nam ardet igni admotum stridetque. Tantum hac vice de Aphronitro.*

§. 6. Sequitur *ALUMEN*, quod
non

non ita procul à Salfeldia, bey den Alaun- und Vitriol-Hütten / ex lapide nigro fissili elicitur, quibus spelunca aluminosa adiacet, ex qua lapides eruuntur. Reperi etiam in præterito anno in hac spelunca *alumen nativum*. Porro in Vogtlandia ad urbem Plauen / ex terra coquitur. Aluminis, tam Salfeldensis, quam Blauen-sis *Agricola de Nat. Fossil. Lib. III. Cap. 12. & Lib. X. Cap. 18.* meminit. De Alumine fusius agam aliâ occasione. Tinctores alumine utuntur in tingendis lanis & pannis, ut facilius colores recipiant, & diutius servant: sic etiam usum habet in tingendis corris &c. Omitto virtutes medicas, apud Medicos quærendas.

§. 7. Non multum ab ALUMINE distat VITRIOLUM, quod in eodem fere loco ex lapidibus cum lixivio elicitur. Inter Reichmanns-Dorff & fornacem vitrariam, Glas-Hütte / etiam vitriolum coquitur, quod multo fortius ac citius corrodit, quam prius, ita quidem, ut ad tingendum sericum minime conducat, sed illud potius corrodat. Plura de Vitriolo suo tempore.

CAPUT IX.

DE
METALLIS ET MINE-
RALIBUS.

§. I.

Restat ultimum libelli Caput. Antequam vero ad Metalla progrediar, me excusabo, cur promissa mea non servaverim? promiseram enim in relationibus præteriti anni, quod Oryktographiæ Jenensi accuratam Rei Metallicæ Salfeldensis Historiam adjungere velim. Cum vero (1) inter elaborandum metallorum opus in magnam molem accresceret, & quidem tantam, ut haud commode à Studiosis Jenensibus per campos & montes portari posset, (2) quædam de ortu & progressu hujus historiæ mihi deficerent, (3) paucos in Re Metallica curiosos esse, animadverterem (4) hanc Historiam ad Jenensem agrum minime pertinere arbitrarer, & (5) ut eandem historiam, in metallicorum, reique metallicæ peritorum usum, sermone Germanico conscribam, quidam me rogarent, causa fuit, cur alii

occasione, & quidem commodiori (si Deus vires, sanitatem, atque tempus concesserit;) reservo. Interim tamen extra agrum nostrum aliquando vagabor, quod sæpius consulto feci, fodinarumque Salfeldensium mentionem faciam.

§. 2. AURUM, Metallorum optimum & pretiosissimum, in *Sala* flumine & *Schwarza* amne reperitur: *Reichmansdorffii* vero, qui pagus ultra milliare à Salfeldia distat, ex monte eruitur, & ex contusis lapillis coquitur.

§. 3. *Aurum*, quod in *Sala* reperitur, statim suum est, vulgo *gediegen Gold*. Hoc aurum ex *Schwarza* cum fluente aqua in *Salam* delatum esse, multi credunt, quod *Cap. III. §. 11. pag. 26.* monui. Nam testibus *Sylvestri à Lieben* in Manuscripto suo, *JO. GEORGIO KEYSERO, Med. Doct. Physico Salfeldensi, & Practico L. annorum, Amico meo optimo, ac me ipso, Salfeldiæ in Sala, supra Schwarzæ in Salam influxum, aurum reperitur.*

§. 4. Curiosa est *Sylvestri à Lieben* de auro in *Sala* historia, quam ex ejus Manuscripto huc transferam ubi *Lib. I. Cap. VIII.* Aurifabri Veneti, Salfeldiæ in *Sala* flu-

flumine aurum colligentis, meminit, seque à Sene fide dignissimo hanc historiam accepisse testatur, nempe narrat: *Venetum Aurifabrum, ex arenis & aliis nonnullis Sala lapillis collectis, probeque contusis, nemine hoc suspicante, ingentem auri massam conflasse. Aurifex cum longinquior forte ipsi ex improvviso subeunda esset peregrinatio, aurum istud, tanquam chaos quoddam, & à ceteris metallis, admixtisque sordibus nondum separatum, hospiti suo per semestre custodiendum tradidit. Cum vero ultra promissum emaneret, hospes aurum depositum & suæ fidei commissum, ad conficiendarum campanarum usum (ac si es sit caldarium) gratis confert ac destinat, quæ mirum in modum sonantes evaserunt. Reverso demum Veneto aurumque reposcente depositum, lis orta est, quæ tamen, ubi cognovit Venetus, ad pios usus esse collatum aurum illud, facile iterum disrepta lis fuit. Quod, si ita est, (ut revera est) quis non nostrum fluvium auriferum pronuntiet? Hactenus Sylvester à Lieben. Aurum etiam nativum, purum Christoph. Eucelius, Salsfeldensis, in Sala in piscium capitibus reperit, confer ejus Lib. I. de Re Metallica pag. mihi 14. quod etiam*

etiam in *Schwarza* & *Albi* vidit: & loc. cit. Palacam Hispanicam German. *gesiegen Gold* in *Schwarza* & *Sala* offendit. Omitto quod supra laudatus *Keyserus* Salfeldiæ in *Sala* aurum observaverit, & ego etiam ibidem, inter arenas aurum viderim.

§. 5. Infra *Schwarzæ* in *Salam* influxum, non ita procul à *Schöps* & *Mauen* (si bene memini) defuncta *Struvii* Conjux aurum lavari curavit. Non minus etiam in aliis *Salæ* locis lavari potest. Ante aliquot annos, JO. JAC. BAIERO teste, Jenæ aurifabri mulier anseres in foro emit, in quorum ventriculis auri nativi grana plurima reperta sunt: postea hæc mulier plures anseres spe lucri emebat, in quibus nihil auri reperiebatur. De auri in *Sala* origine infra agam. Aurum, quod in *Sala* lavatum est, in curiosorum virorum museis offenditur.

§. 6. Aurum in *Schwarza* amne circa arcem *Schwarzeburgicam* copiosius occurrit, & aliquando ad pagum *Schwarza* / ubi *Salam* influit, lavatur. Hoc aurum ad *Rudolphopolin* portatur venale, & Principi Serenissimo venditur. Ab aulico

lico quodam relatum habeo, quod in Domo Schwarzeburgica catena aurea, longa, ex Schwarza nostri auro confecta, fervetur. Narravit etiam quidam Metallicus Schwarzeburgicus, Beatissimum Principem novendecim drachmas auri, in Schwarza collecti, in uno die accepisse.

§. 7. Supereſt adhuc, ut explicem, *unde in his quis aurum?* Quod ad Salam attinet, opinor (1) *Aurum, in illo longo ſpatio, à monte Pinifero, vulgo Sichelberg/ ad Albim uſque, per montes, agros, valles & ipſam Salam, ſuas occultas nobiſque ignotas venas ſparſiſſe.* Hinc facile fieri poteſt, ut perpetuus aquarum fluxus, ſenſim atque ſenſim ex auri venis, Salæ fundum tranſientibus & quaſi dividendibus, (vulgo *ſtreichende Gänge/*) minutiffima ramenta & grana abripiat & eluat. (2) *Ceteros rivos, torrentes & fontes, aut agrorum inundationes aurum, quod in ſuperiori terræ parte eſt, metallicis welches zu Tage ausgehet/ cum aquis ſuis in Salam deferre.* Non ſolum vero aquæ aurum in Salam deferunt, ſed etiam pyritem, auro prægnantem; quale pyritis genus in Sala & Schwartzza reperi, de quo

quo etiam in §. 4. in historia aurifabri veneti dixi. (3) *Schwartzam* amnem aliquid auri, quamvis non omne, in *Salam* deportare.

§. 8. Has conjecturas, de auri in fluviis ortu approbat *Agricola* Lib. V. de ortu & causis subterraneis: Cap. 13, qui ait: Sed hic quoque dicendum est, de metallorum ortus loco, qui propriae terrae tributus est. Etenim in ejus venis & fibris igni certum est; attamen, quia etiam in renis fluminum reperitur aurum, *Alberus* ibi fieri putat, quem quidam secuti curvis fluviorum ejus metalli fertilitate distinxerunt. Sed aurum ibidem non gignitur; verum id aut ipsae amnium & rivorum fluxiones & impetus à montibus abripiunt: ut fontes ex fibris & venis montium effundunt in rivos & amnes. Et paulo inferius in eodem capite pergit: Itaque aurum à venis & fibris abreptum confidit in renis, in eis non gignitur. Arenae enim fibris carent, in quibus humor, ex quo fit aurum, contineri possit. At sub arenis, fuerint fibrae, in eis aurum gigni potest, etiam sub paludibus. Aqua enim com-

pri-

primens terram, metallorum ortum non impedit.

§. 9. Duæ priores de Salæ auro conjecturæ, in § 7 jamjam propositæ, in *Schwarza* nostra etiam locum inveniunt, quibus hoc accedit, *quod semimilliare ferrè à pago Reichmannsdorff mola metallica, das Gold-Puchwerck / sit, quæ auri mineras contundit, & in eadem regione rivulus aut torrens quidam, ex quo lavando & separando auri grana colligantur, vulgo das Seiffen-Werck / quæ aqua deinde Schwarzam influit. Quare facile fieri posse autumo, ut hæc aqua aliquid auri secum rapiat, inque Schwarzam vehat, & ibi deponat. Tantum de auro Salæ & Schwarzæ. Obiter saltim hic ex Territorio Serenissimi Saxonæ Ducis ERNESTI FRIDERICI proferam inscriptionem aurei nummi, ex lavato auro facti, in cujus latere priori Serenissimi Principis imago cum hac circumscriptioe conspicitur: ERNESTUS FRIDERICUS DUX SAXON. I. C. M. A. ET W. in altero vero latere: ZU SCHWARZENBRUN AUS DER GOLDWÄSCHE.*

Der

Der
 Schwarzenbrun
 gibt Gold,
 dergleichen bricht
 Schalkau,
 Das Saltz schenckt
 Lindenau,
 GOtt ist dem
 Lande hold.
 Hildburghausen 1716.

§. 10. Pergo jam ad AURUM FOSSILE, de quo tamen hic obiter quædam saltim dicam, quia in alio libro fusior ero. Eruitur hoc aurum in vicinia nostra, in Ducatu Salfeldensi ad pagum Reichmanns Dorff/ ex monte, ubi pyritis speciei infidet, & aliquando cum minera martis friabili, metallicis Eisen Mann/ effoditur. Quamvis hic mons nostris temporibus tantam auri copiam Serenissimo Principi, non largitus sit, quantam ante C. & CC. annos dedit, tamen sperandum, venam auro fecundam imminere, metallicis daß der Gang sich bald veredlen/ und eine reiche Ausbeute

geben werde. Interim tamen ex hoc monte tantum auri depromptum est, ut *Serenissimus Princeps, JOANNES ERNESTUS*, multos ducatos ex hoc auro confici curaret, cujus ectypum alio tempore communicabo. Ingentem auri copiam ante CC. annos ex hoc monte erutam esse, ex veterum Manuscriptis exploratum habeo. Sed plura suo loco. In Vogtlandia ad *Rutten, Seida* etiam aurum fustum est, teste *Albino in der Meißnischen Berg-Chronica* pag. 128.

§. II. Ex auro Ducatos nummosque alios, annulos, pocula, coronas regum & Sceptra fieri, aurumque in subtilia fila extendi, & vestium nodos his filis involvi, fimbriisque inservire, notum est. Ingens etiam auri massa, quotannis in Europa in lamellas admodum tenues, *Gold-Blättlein* malleatur: quibus lamellis templa, Principum arces, & varia ad ornamentum parata, mortuorum coronæ, epitaphia, statuae, libri &c. obducunt. Prætereo vires medicas, medicis cognitæ. Num vero aurum lepram præcaveat? quod *Osiander* putavit, qui hunc in finem semper auream catenam collo gessavit, nondum exploratum habeo.

§. 12. ARGENTUM, in agro nostro hactenus reperire non potui: Salfeldiæ in vicinia nostra copiosum eruitur, cujus fodinæ sunt: Das Haus Sachsen/ Maria Elisabeth/ die Silber-Kammer &c. ex hac ultima multum argenti erutum est, ex quo *Serenissimus Princeps* monetam confici curavit, in cujus uno latere *Serenissimi Principis imago* cum hac inscriptione. D. G. JOHANNES ERNESTUS VIII. DUX SAXONIÆ I. C. M. A. ET W. in altero vero latere: MON. NOV. EX FODINIS SALFELDIENSIBUS CAMERA ARGENTI DICTIS 1692. De argento alibi plura.

§. 13. CUPRUM haud copiose in agro nostro occurrit, tam ad Salam, quam in vineis, agris & vallibus, quod in fragmentis saltim reperitur. Multum cupri vero in profunda terra agri nostri latere probabile est; quia venæ parvæ aliquando in summo agro nostro observantur, quas venas metallici *Streichende Gänge / welche zu Tage ausgehen / oder am Tage sind /* appellant. Ante paucos annos, non ita procul à pago Zwecken / rusticus aratro cupri mineram ex agro eruit. In fodinis Salfeldensibus multum cupri est, item in fodinis Schwarzeburgicis, quarum plurimæ circa pagum Röniß sunt. Sed omitto has fodinas, ne nimis prolixior sim: nec recenserebo varietates minerarum, & cupri usum, ac: in medicina vires.

§. 14. FERRUM sequitur, cujus minera passim in agro nostro, imprimis in Leutra, & Roda reperitur. Cum vero in nullo agri nostri loco fodiatur, illud prætereo, id saltem monebo quod prope Rodam malleus ferrarius sit. Ferri minerae sunt RUBRICA FABRILIS, de qua *Cap. IV. §. 5. pag. 45.* & OCHRA, de qua *loc. cit. §. 6. pag. 46.* dixi. Ferri minera dives in Ducatu Salfeldensi copiose eruitur, ubi in Sylva, non procul à pago Reichmanns Dorff & Hohen Eiche / aliisque in locis, effoditur. In illis fodinis, quæ inter Reichmanns Dorff und Hohen Eiche sunt, martis minera reperitur, admodum plana & à natura quasi polita, ita, ut faciem nostram, tanquam in speculo distincte repræsentet.

§. 15. Præter hæc metalla etiam in Ducatu Salfeldensi PLUMBUM reperitur, de quo suo loco. Cetera mineralia, quæ in eodem Ducatu fodiuntur sunt: COBALTUM, ANTIMONIUM, VIRIDE NATIVUM, COERULEUM NATIVUM, CHRYSOCOLLA, GALENA &c. Huc etiam referam LITHATRACES, quamvis ad hoc caput minime pertineant, quæ prope Gräfenthal fodiuntur. De his omnibus in opere ipso agam, & labori huic impono

F I N E M.

JO. HENR. SCHÜTTEI, M.D.

AD

VIRUM

ILLUSTREM MAGNIFICUM

EXCELLENTISSIMUM atque EX-
PERIENTISSIMUM

GEORG. WOLFFG.

WEDELIUM,

HÆREDITARIUM in Schwarz-

ha / Medicinæ Doctorem, Coni-

tem Palatinum Cæsareum, Sacræ Cæsareæ

& Cathol. Majest. ac Serenissimorum Sa-

xoniæ Ducum Consiliarium, Vinar.

Aulicum & Archiatrium, Praxeos

& Chemiæ Professore Publico

cum Ordinarius,

Totius Academiae Jenensis

SENIOREM.

DE

VINO JENENSI

EPISTOLA.

VIRO

Illustri, Magnifico, Excellentissimo
ac Experientissimo

GEORGIO WOLFFGANGO
WEDELIO,

*Hæreditario in Schwarza/
Medic. Doctori &c.*

Vitam & Felicitatem
optat

JO. HENRICUS SCHÜTTEUS.

Dulcissima sanè Vi-
rorum Doctissimo-
rum, Præceptorum
fidorum, Academiarum, Studio-
rum laborumque actorum, me-
moriam est. Sæpius TUI, *Venera-
bile Caput*, TUORUMQUE in
me meritorum, studiorum & cu-
ra-

rarum recordor, pro quibus TIBI, ut mereris, gratias ago habeoque. Redeunt quoque in memoriam Agri Jenensis Amœnitas, Herbarum optimarum copia, Fossilium haud exiguus numerus & Vini jucunda ubertas: de qua vini ubertate, imprimis eâ, quæ ante nostra tempora fuit, in præsentî epistola dicam.

Præter Glaſtum in Thuringia noſtra Vitis diligentiffimè culta eſt, quod ex veterum cognovi ſcriptis. Nolo hic de vitis culturâ atque naturâ, vino ejusque varietatibus, uſu & noxa agere, cum THEOPHRASTUM ERERIUM, PLINIUM, CASSIANUM BASSUM, JO. BOD. à STAPEL, GUIL. GRATALORUM, PAMPHIL. HERILACUM, TOB. WHITAKERUM, PHIL. JAC. SACHS à LE-

WENHEIM, aliosque de hâc materia scripsisse cognoverim, ne acta agam, & dicta dixisse videar: nec Vinum Jenense à nocentis calcis suspicione vindicabo, cum id ab Excellentissimo ac Experientissimo JO. HADRIANO SLEVOGTIO, Anat. Chirurg. & Botanices in Academia Jenensi Professore, Fautore omni officiorum genere colendo, in *Prolusione*, ad inauguralem Dissertationem *De Calamo Aromatico* factum esse sciam; Sed de Vitis in Agro Jenensi crebriori copia & vini ubertate, quantum ex veterum literis scio, dicam.

Quod totus ferè Jenensium Ager temporibus priscis, Vitifer fuerit GREGORIUS GROITSCHIUS in libello, Salæ fluvii descriptionem continente, testatur, qui anno

CID ID LXXXIV. hunc librum in publicum misit, in quo ait: *Totus tractus à Cala usque ad Merseburgum fere vitifer est, ac nobilia vina profert, quæ à fluminis nomine Salica appellantur. Interea tamen præcipuæ laudis esse Genensia censentur. Et paullo inferius: Civitas Gena ab omnibus partibus vitiferis montibus est circumdata, ut non absurdè Bachi sedem dixeris. Quod plures quoque vineæ circa Rudolphopolin, Calam & Erfurtum fuerint, agrorum montiumque indicant facies, quod haud ita procul à pagis **Tießenthal / Widdern / Rinhausen** &c. in agris & montibus videre licet, ubi vineæ in agros mutatæ sunt.*

Præ harum urbium regionibus, nulla tot vites habuit, atque

tanta vini ubertate notabilis fuit,
quam Jenensis regio. Hæc vini
uberrima copia causa fuit, cur
quidam urbis JENÆ nomen à vo-
cabulo hebræo יין, quod Latinis
vinum denotat, derivari debere pu-
tent; quam sententiam fovent Jo.
STIGELIUS loc. cit. & ADRIAN. RO-
MANUS, qui in *parvo Theatro urbi-
um*, pag. 98. ad urbem Jenam ex
poëta quodam hos posuit versus:

*Hinc placet Hebræo nobis hanc nomine dici,
Ut vetus à Jajyn nomen Jena tenet.*

*Cur ita crediderim, nisi mentem vocula
fallit,*

Certa hujus ratio nominis esse potest.

*Quippe vocat Jajyn Solymæ pius incola
terræ,*

Hoc quod nos latio dicimus ore merum.

*Quæ caput in mediis urbs fertilis erigit
uvivis,*

*Hanc quisque à vino nomen habere ne-
get?*

Quos

Quos auctores sequutus est ABRAH. SAUER, qui in hæc erumpit verba:

Jena ein berühmte Stadt du bist/
Von Wein dein Nahm gemacht ist.

Et M. HIERON. HENNING, *Tom. II. Genealog.* Jenam nostram *Jainam* appellat, quæ appellatio à Jayn desumpta est.

Probabilissima hæc de nominis derivatione sententia foret, si exploratum habeam, quod urbis conditores Hebræi fuerint. Cum vero hoc nondum ab ullo demonstratum sit, & probari possit, hæc opinio infirmo nititur talo, nisi quis dicere velit, quod forsan inter urbis accolæ sacerdotes, linguæ hebrææ periti, fuerint, qui nomen hoc, agro Jenensi aptissimum, urbi imposuerint. Sed hæc obiter.

Præter cellam Cunicensem &
civium

civium Jenensium cellas vinarias,
vinaria cella, quæ in suburbio est,
vulgo *der Fürsten-Keller*/ maxima
& notatu dignissima fuit, de qua
GROITSCHIUS loc. cit. *Extra mœ-*
nia recta è regione arcis est amplif-
sima Ducum cella vinaria, cui simi-
lem vix reperies apud alios Princi-
pes: In ea est vas vini mille &
quingentarum urnarum capax.
Adhuc etiam, quod optime no-
scis, VIR MAGNIFICE, in hac
cella vinaria magna vini copia
servatur.

Quamvis verò plurimæ vineæ
Jenæ semper fuerint, vinum ta-
men ferè omne Vinariæ venditum
esse quidam statuunt, urbemque
vinariam à vini mercatura nomen
germanicum æquè ac latinum ac-
cepisse putant: quia *Weimar* tan-
tum

tum est, quam *Wein-Markt* / & *Vinaria* tantum, quam *Vini area* vel *vini forum* aut *emporium*. Verissima certe hæc nominis derivatio est; cur vero *Vinaria* vini emporium fuerit? nemo explicat.

Cur vero ex vineis agri facti sint? ipse nosti, nempe: quia non quotannis uvæ ad justam maturitatem perveniunt & dulcedinem acquirunt, imprimis si æstas frigidior & nimis pluviosa fuit. Et, ne TE diutius morer, fileo, & quæ de vino nostro dici possent, cum TIBI notissima sint, prætereo. Hoc est, quod TIBI brevissime de Vini Jenensis ubertate, in præsentī scribere volui. Vale: ut instituisti, me diligas, rogo, meque proprie TULUM esse TIBI persuadeas. Vale.

INDEX

*Scriptorum ceterorumque in hoc libello
nominatorum.*

Agricola Georg.	Laurenbergius Guil.
Albinus Petrus.	à Lieben Sylvestr.
Baierus Jo. Guil.	Listerus Martin.
- - - Jo. Jacob.	Luidius Eduard.
Bassus Cassian.	Mathiolus Petr. Andr.
Bauschius Jo. Laur.	Mylius Gottfr. Frid.
Becherus Joach.	Plinius.
Beier Adrian.	Quercetanus Jos.
Bellonius Petr.	Ritterus Steph.
Boëtius de Boot An-	Romanus Adrian.
Boyle Robert. (selm.	Ruppius Henr. Bernh.
Büttnerus Dan. Sig.	Sachs à Lewenheim
Celtes Conrad.	(Phil. Jac.
Cordus Valer.	Sauer Abrah.
Dioscorides Ped.	Schelhammerus Gunt.
Ellingerus Andr.	(Christ.
Encelius Christoph.	Scheuchzerus Jo. Jac.
Eresius Theophrast.	Schreyerus Joh.
Fabritius Georg.	Stellutti Francesc.
Gratarol Guil.	Stigelius Joh. (Frid.
Gesnerus Conrad.	Teichmeyerus Herm.
Groitschius Gregor.	Valleriola Fr.
Herilacus Pamphil.	Wedel. Georg. Wolffg.
Kentman Joh.	Whitackerus Tob.
Keyserus Jo. Georg.	Winstrupius.
Langius Christ. Jo.	Woodwardus Jo.
- - - Car. Nic.	Zieglerus Jo. Bernh.

INDEX

Rerum Memorablium.

- A**biegnum lignum petrific. 80.
 Aëris Jenensis salubritas 13.
 14. 15. 16.
 Aëtites 63. 64. 65. 66.
 Agri Jenensis amceniras 8. 9.
 - - - - elevatio poli 1.
 - - - - situs 1.
 Agri Jenensis diversitas 2. 3. 4.
 5. 6. 7. 8.
 Agrorum fertilitas 7.
 Alabastrum 53. 54.
 Alni folia petrific. 80.
 Alumen 88. 89.
 Antimonium 100.
 Aphronitrum 88.
 Arborum ramenta petr. 79.
 Arena 50.
 Arenarium saxum 49.
 Argentum 99.
 Argilla 43. 44. 45.
 Arula amnis 18. 26.
 Aurum fossile 97.
 - - in Sala 91. 92. 93.
 - - - Schwarza 93. 94.
Bein: Bruch 74.
 : Stein 74.
 Belemnites 67.
 Bolus rubra 45.
 Botrytes minera 72.
 Braune Kreide 45.
 Bruch: Stein 74.
 Bucardites 85.
 Buccinitæ 83.
Calcarius lapis 51. 52.
 Cavernæ montium 5.
 Ceraunia 67.
 Cobaltum 100.
 Cochlitæ 84.
 Cœruleum nativum 100.
 Chrylocolla 100.
 Conchites 84.
 Cornu ammonis 82.
 Crater Thuringiæ 42.
 Creta cœrulea 47.
 - - nigra 47.
 Crytalli 66.
 Cuprum 99.
Donner: Keil 67.
 Donner: Sein 67.
 Dorringsche Kreide 47.
 Drytes 80.
Echinitæ 83.
 Echo 4.
 Elatites 80.
 Enhydros 63. 64.
 Enorchis 64.
Ferrum 100.
 Feuerstein 55.
 , , , , rother 57.
 Fol. alni petr. 79.
 - - fagi petrif. 80.
 - - Salicis petrif. 79.
 Fons Lauter: Born 32.
 - - Lotter: Born 32.
 - - Lutter: Brunne 32.
 - - mali bonique ominis 33.
 34. 37.
 - - tieffe Brunne 38. 39.
 Fontes novi 35. 36. 37.
 - - salubres 40.
 - - urbis 40.
 Fürsten: Brunne 30. 31.
Galena 100.
 Gembda rivus 18. 29. 30.
 Geodes 63. 64.
 Gesund: Brunnen 40.
 Glacies Mariæ 59.
 Gleisbergus 3.
 Gram. petrif. 79.
 Gypsum 52. 53.
 - - ust. 52.
Hausbergus 4.
 Hunger: Born 33. 34.
 Hya-

Hyacinthi 61.
 Hyfteralithi 85.
 Hyfterapetræ 85.
 Jaspis 56. 57. 58.
 Jilma fluv. 18.
 Inundatio Vinariensis 27.
 Judaicus lapis 71.
 Knopff: Steine 83.
 Lacus cygneus 40. 41.
 - Denftadiens. 42.
 - - dulcis 42.
 - - falfus
 Lap. calcarius 51. 52.
 - - curiosus 73.
 - - judaicus 71.
 - - pectus refer. 72.
 - - pedem repræf. 73.
 - - os ilei, ifchii & pub. 73.
 Leutra amnis 4. 18. 26. 27. 28. 29.
 Ligni copia 6.
 Lithoxyla 80.
 Marga fifilis 48.
 Marien: Eiß 59.
 - - - - - Glas 59.
 Marmor album 54.
 - - - nigrum 54.
 Mäufe: Stein 75.
 Medulla Rochlic. 45.
 - - Saxor. 48.
 Montes celebres 3. 4.
 Mont. rupturæ 4. 5.
 - - cavernæ 5.
 Musculites 84.
 Muscus petrif. 79.
 Myites 75.
 Mytilites 84.
 Nautilites 82.
 Nitrum 87.
 Ochra 46.
 Orla amnis 18. 26.
 Osteocolla 74.

Pactinitæ 85.
 Pectunculitæ 85.
 Puellarum fupervitio 28.
 Pix 7.
 Pnigitis 47.
 Porus 51.
 Roda 18. 26.
 Rötel: Stein 45.
 Rubini 61.
 Rubrica fabrilis 45. 46.
 Sal 86.
 Sala 3. 4. 17. - - 22.
 Salicis fol. petrif. 79.
 Salza amnis 18.
 Salzige See 42.
 Saxum arenar. 49.
 - - calcar. 51.
 - - glareofum 50.
 Schleinz amn. 17.
 Schwanen: See 42.
 Schwarz amn. 17.
 Schwarze Kreide 47.
 Selbiza amn. 17.
 Silices 55.
 Soli varietas 2.
 Stalactites 67.
 Stalagmites 67.
 Straal: Stein 67.
 Sylva 5.
 Terra lapid. Rochlic. 46.
 Thus thuring. 7.
 Tophus 51.
 Veter. Aphronitr. 88.
 Viride nativ. 100.
 Vitriolum 89.
 Unicorn. foffile 81.
 Weimarische Sündfl. 27. 28.
 Wetterscheid 19. 20.
 Wiefenthavius amnis 17.
 Wintbergus 3.

NB. pag. 40 lin. 10 pro *atque lege vel potius*: reliqua errata
 B. L. amice corrigeret, quia sensum ancipitem non reddunt.

Ad Bibliopegum.

Tab. I. & II. ad pag. 73. pertinent.

2

a

